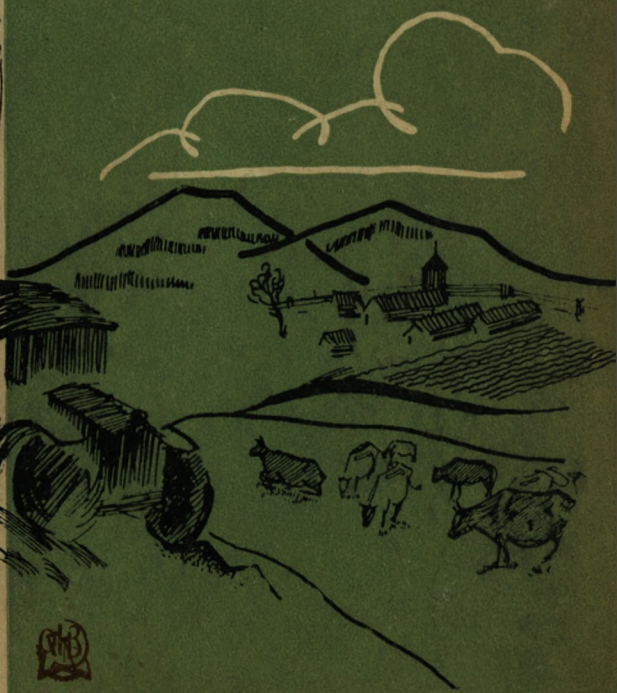

DUBOV V. G.

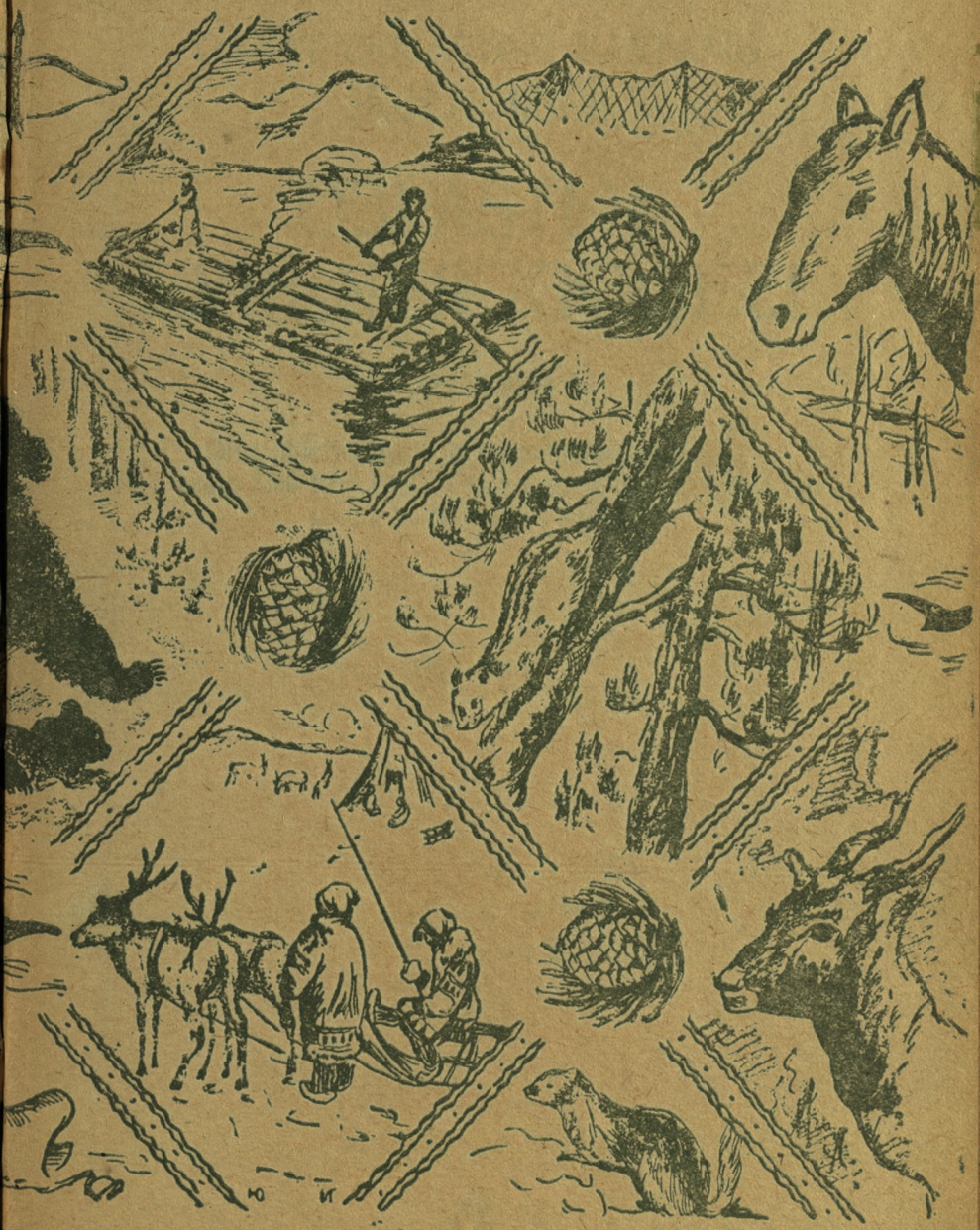
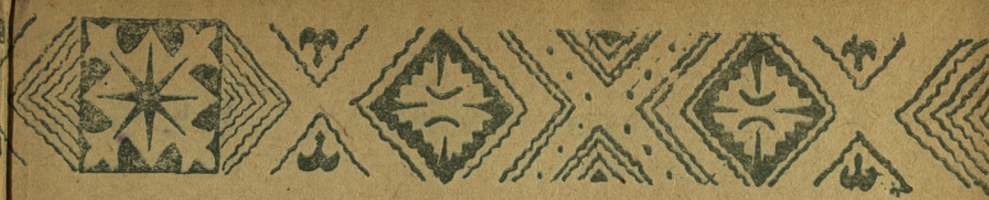
Köcyrgen Cokov A. P.

ОБЛАСТЫН УУРЕНЕР КНИГЕЗИ

OGIZ Natsbolygi Novosibir 1934

Алт.

3-371

DUBOV V. G.

A. P. COKOV KƏCΥRGEN

OJROT OBLASTЫŇ BAŞTAMЬ
ŞKOLDORЬNA

OBLASTЫŇ
YURENER KNIGEZI

3—4-ci KLASSKA

Orus tilile bicigenin le Ojrot tiline kəcyrgenin
Кун вадьş Sibir Kraj ONO-ŋ zavedujuşçjiniŋ zamestiteli nək.
Luev V. N. çaradьp çəptədi

Ш163.21-94

Г.И.Б. в Лигре
Ц. 1934 г.
АКТ № 636

ДУБОВ В. Г.

НА ОЙРОТСКИЙ ЯЗЫК ПЕРЕВЕЛ ЧОКОВ А. П.

ОБЛАСТНАЯ УЧЕБНАЯ КНИГА

ДЛЯ III-IV КЛАССА

НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛ ОЙРОТСКОЙ ОБЛАСТИ

Оригинал учебника на русском языке и перевод на ойротском языке утвержден Зам. зав. Зап-сиб-крайОНО т. Луевым В. Н.

Ответредактор перевода К. Филатов

Рецензент Запорожский П. Ф.

Ответ. корректор Сыркашев И. А.

Техредактор В. Кобяков.

Тираж 5000. Объем 4 п. л. Формат 62X94 в ¹/₁₆ д. л.

Сдано в производство 8/V-34 г.

Подписано к печати 30/VI-34 г.

Печатн. знаков в одн. печатном листе 36368.

Новосибирск. Т/л. № 1 ЗСКЛП. Заказ № 1219

Уполкрайлита А № 79 от 7/V-34 г. ОГИЗ № 1048

GEOGRAFIA AAJYNCA TURGANB.

Ojrot alvatzь, aldьnaң Sovet Avtonom oblastu turьzn dep, Bastra Rossijanьң Sovetter vařkarar Tөs Komitedi, 1922 җыlda Ijun aјdьn vařtapkь kyninde postanovlenie сьgardь. Oblastьn төs gorodьn Ulalu volьzn dep җөptөdi, Ulaludь 1932 җыlda Ojrot-Tura dep өskөrtөp adap saldь. Ojrot oblast Kyn vadьř Sibir Kraјga ʻkirip җat. Ojrot oblast Kyn vadьř Sibirge kirip turgan mundьj rajondorьla grandalьp turu: Kyn vadьř taeadan kynninь tyndyk tala җaar, Bařalaktьn, Soloneřnanьn, Altaјskijdin, Staro-Bardinskijdin, Soltonnьң la Gorno-řordьn rajondorьla; Kynninь tyn talazьnaң ala Kyn сьgьř tala җaar Hakastьn Avtanom oblastьla vaza Tana-Tuvanьң alvatь respublikezile grandalьp turu; Kynninь tyřtygi talada vaza kynninь tyřtygi taladaң kynсьgьř talada Moңoldьn (Kalkanьң) alvatь respublikezile vaza Kьdattьn җerile grandalьp turu. Kyn vadьř talada Kazaktьn respublikezile grandalьp turu.

Ojrot oblastьn bastra җeriniң plořcadь 90 muң kv. kilometr kirezi volьp җat.

Ceriniң ysti.

Ojrot—tuulu tala. Tuulardьn arka сьndarь Tyn talanaң Kyn tyřtyk tala җaar сөјilip Saraajьnaң Kadьnla uјdьn artьn җaar kөdyrylyp vargan. Munda Altajdьn сьraaјla vijik tuularь turup җat. Tuř vařka tala larь җaar artьlařtarь сөјilip varьp җat.

Ғорьксь җөртөp oturup vu tuularьҗaar көrgөndө, ol җeder җerine vula җuuktap kelgen ořkoř көrynet, onoң җolьn bir tuu keze sogot, onoң arь varar җolь җok volo берет. Ғe tuu kenetijineң mьjra sogьp vaza җaңьdan bir kanca kilometrge җazaңь җaјьlgan җaјьm өзөk acьlat. Ojrottor azьř җoktoң tuulardь azьra cike җol lo җorьktagьlaјt, җaңь kelgen—җyrgen җorьksьlarga көp toolu akan suular җol көrgizeeci volot.

Ojrotьn tuularь җьk etken tujuk mөřtөrlө, tьtarla, karagajlarla, kajьndarla vaza vijik сьndu suuzьndu өlөндөrlө җavьlgan.

Ғe andьjdaa volzo, Ojrotьn bir җarьm җerleriniң vařka aңьlangandarь var.

Coјdьn, Turacaktьn, Majmanьn, řevalinьn vaza Elikmanardьn Ajmaktarьnda җьk etken җьř tajgalar. Vu Ajmaktardьn җerinde көvi zi tьtla mөřtөr. Turacak Ajmaktьn kyn сьgьř talazьnda Altьn-kөl сөјilip kalgan җadьbь, vu kara җьř tajgalu Ajmaktar.

1 сур. Ојрот—вијик туулу тала.

Көк-Суу оозының, Оңдайдың Аймактары, ваза Қап-оозының, Көш-Агаş Аймағы җарымдај, бу җерлерде Алтајдың вијик деген туулары туруп җат. Мунда војь војлогына кечире туштазынаң Аркыт сууга ајра соқтырган Қадың вазыла (Beluxala) Бјькту деп туулар тугыр җат. Belуханың өрө кун җаар көдире сөјлип ськань 4,5 километр. Узакынаң көргөндө Бјьктууның вазь Beluxala бир киреде турган ошкоş көгунет, җе оның көгунур турганы анды. Сьнынаң көрөк волзо, Бјькту Belуханаң 300 метрге җавьс. Belуханың Бјьктуның, Аккемниң оноңдоо өскөлөриниң ваҗтарында угур катансь волыр мөңкүлер җадат.

Бу җер—вијик туулу.

Бу, вијик туулу җерлердиң мөңкүлери олордоң сьгыр турган соолюкторго, кара сууларга агьн сууларга ваҗаркызын берет. Олордың җаандары: Қадың, Аркыт, Кураган. Бу вијик туулу җерлерде Авајдың, Ојмонның, Катандуның сырекеј тызымды аш вудер, ваза мал азыгар кавьгарга вај өзөк җалаңдары сөјлип калган җадырь.

Көш-Агаş Аймагында Қадының, Сујдың ваза Сољшман артарының ортозында елбек, кургак, кьртъзь каткан Курајла Сујдың сөлдөри сөјлип калган җадырь. Бу сөлдө сујук кату өлөндөр өскөн. Бу

mundыj воҗоңду сөлдө өскөн өлөндөр, өскө җердин өлөндөрinen
ваҗка аҗкы өлөң волот.

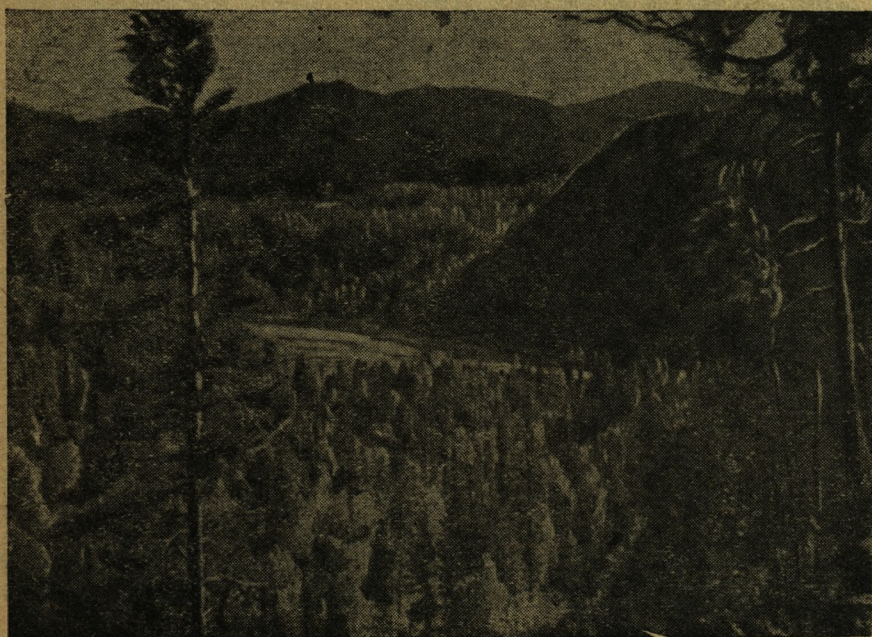
Bu җерлер туулу сөлдү җерлер.

Агаҗтарь.

Ојрот облазь җаңьсла туулу емес, агаҗкада вај. Овласт ичинде агаҗтар сырекеј көр. Ғериниң төрт улуындиң үс улуу агаҗка җавылған. Баалу агаҗтар өзүр җат: тьт, кајьң карагај мөш, сиви, җојгон. Өзүр турған агаҗтардың көбизи ырылу агаҗтар волуп җат, казьяла җыс агаҗтың вазьнда тоғузон агаҗ ырылу.

Каан тузунда, агаҗтарды тuzаланарга иштевегенге җуук вольды ас иштеп велетеп туратан волгон. Бу җаңьсла Совет ваҗкару волгондо, бу агаҗтарды тuzаланьр алар ишти ваҗтар, оны веLETEDE берди. Бастра област ичин җиндеп көргөн. Агаҗты салдар ағьзарьн tudup турған Кадыньн, Бийдин, Сарастьн воом артуларьн вустурды, мунајда салдаган агаҗтарды өткыrer вольды.

Енди бу тушта агаҗтарды Кадын суузьяла Саргачактың агаҗ кезер заводьна ағьзыр екелип җат. Кадыньн, Бийдин, Сарастьн сууларьяла агаҗтарды Ғаҗ-Турага ағьзыр екееле, оноң ары оны Барнаулда, аагаҗ

2 җур. Ојроттың туулу тајгазы.

çok çerge çetirip çat, vaza ononçdoo vaşka kyn vadьş Sibir krajьdьң aǵaş çok rajondorьna, vaza ancadala Turkestanla—Sibirdiң temir çolьna, vaza aǵazь çok Kazakstanga, kandьj kerekty tura neme tudar çazaldarьna çetirip turь.

Altajdьң suularь.

Altajdьң vijik tuularь kanca muң çьldarga uzarьna kajьvagan karlarla, vaza mөңkylerle çavьlgan. Kyniң yzy cogь çajьdьң sьraңajla yzy ajlarьndadaa olordь kajьlta ergizip volvojт. Vijik tuularda, ondo kazьzьnda kar kajьlgan çerlerdedee, çer kьrtьzь tereң erivejt. Munda| bu tuularda, onьd ucun vijik өlөң өskөн, sogonolor, kalbalar өskөн, ondo vatkak balkaştu çerler көр. Bu mundьj vatkaktu çerlerdi sastu çundu çer dep ajdat.

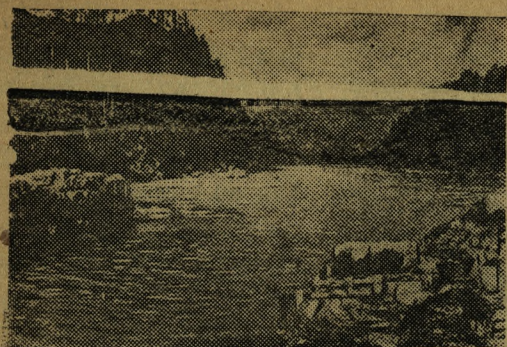
Altajda көр mөңkyler, karlu usar sьndar var. Көр aǵaştar cьkan kьrtьštarda, көр cьktar artat. Munuң ucun, Altaj, aǵьn suularga usar suularga, kөldөrgө ajdarь çok vaj çer volьp çat.

Bijdiң çaan suuzь Altьn-kөldөң vaştalьp cьǵьp çat.

Bijdiң suuzь Tьn tala çaar, kanca voomdordь tuj caar kaj kalçu aǵьp çat. Levazij dep çurt çuugьnda Bij kenetiinen Kyn cьǵьş tala çaar vura sogolo vaza onoң Çaş-Turanьd çuugьnda Kadьnla vi-rigip çat. Voьjьnd çolьnda ol mundьj suulardь voьjьna kavьǵьp alьp çat. Pьza, Ujmen, Kara-Kөkşi, Sarь-Kөkşi dep suular onьd sol çapьnaң kirgen, vaza onьd oң çapьnaң Kuu dep aǵьn suu kireng.

3 çur. Cuj icindəgi cөл.

4 сур. Кадьн.

Оң җанына киргәні: Аркыт, Суј, Сьмыль, киргәні Көксун, Урсун, Севи.

Coluшман өзөгін җага тушкен. ОIAltын-көлгө, оның кун туштык талазына кир җат. Coluшманга оның сол җанына Башкаус деп туудың суузь кир җат, ваза оң җанына Сөлци деп агын суу кир җат.

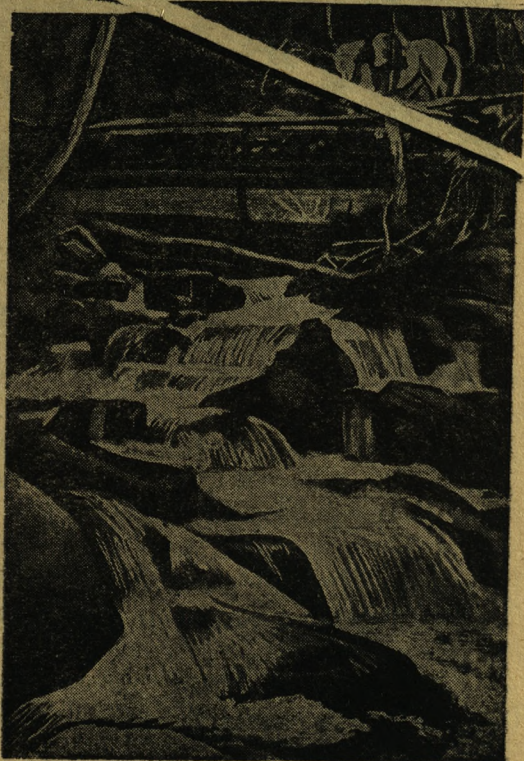
Җан-оозының Кун туштыкте Кун сыгыш талда Коргон тууларына Җарас деп агын суу баҗталыр сыгыр җат. Бу туулар ортозында Җарас 266 километрге сөјилір вагыр җат.

Җараскун вадыш талда тунтала җаар агыр вагыр җат. Beloglazova деп дөревненің җуугында сөлгө сыгыр кенетінен туура согыр Тун талдан кун сыгыш җаар вагыр Җарас-Оозь деген җурт җуугында Ов' деп сууга кир җат.

Altajдың агын суулары җајгыда узу кундерде

Җадьна Суйдың артында Җадьн-Вазь төңкیزیнең Җадьн вазалыр-сыгыр җат, Җадьн җылан сылар мыгыкталыр туулу аркаларды туј согыр Ојмоньң өзөгине тузур, оноң агы Җаш-Тура җаар ууланыр вагыр җат, оноң агы ондо Виж суула туштазыр биригеле җаан суулу Ов' деп суу төзөр җат.

Җадьнга туулардан аајы җок огоштоо җаандаа суулар киргилер җат. Җадьнга Самал, Җьза; сол җанына

5 сур. Туудан тушкен учар суу.

5 сур. Агьк.

reginde bu cöldөргө suu cыгарь, онь sugararga kerek volup çat.

Kөldөр.

Ajtajda агьн suulardaң вашка көзынек ошкош саңкьр, тош ошкош соок көлдөр сасыьр калган çадьр çat. Olordьң enle çaanь Ulaganla Turacak Ajmaktarьньң çerinde Altьn-kөл volьp çat. Onoң өske Tajmenin, Xajruzov (caragan көl) Kөk-suu oozь Ajmagьnda, Keçiniң Oңdaj Ajmagьnda, Çuulu көl Ulagan Ajmagьnda көлдөр var volьp çat. Çe bu çaan көldөрдөң өske ogooštoo көлдөр var, ançadala Keş-Agaş Ajmagьnda көр. Altajdьң көлдөри vijik tuularda çадьр çat, vaza olordьң көр savazь suudь vojlorьna мөңкьlerden карлардан альр çat.

Olordь муньд usun tuulardьң көлдөри dep ajdarga çараар.

Bulardьң oncozь өrtкьш. Altьn көлгө Coluшmannaң өske көр ogooш suular kirip çat, Altьn көldiң vojь deze Bijdiң suun verip çat. Tajmenin көline deze, Tajmenka, Gromotuxa, Xarizovka vaza onoңdoo өske suular kirip çat, onoң deze Ozernaja dep suu агьр cыгьр çat.

mөңкьler karlar kajь-
льр olorgo suu kozьp
turgan kereginde, olor
syrekej çaan kirgilejt.
Şak bu муньд usun olor
Sivirdiң өske агьн su-
ularьnaң cыраңajla vaş-
kalanat.

Altajdьң suularь
syrekej көр сакьрн ijde-
ly. Bu агьн suularda
elektrostantsialar turgu-
zarga çараар. Emdi bu
tuшта Bij suunьң boom-
dorьн olordьң kajazьn-
da elektrostantsia tutka-
dьj epty dep онь kajьp
көргилер çat.

Keş-Agaş Ajmagь-
ньң cөлдөри тоj valkaş
vorçoң кьртьшту volьp-
çat. Olordo cьk as ty-
zur çat.

Bu mundьjdьң ke-

Sook suular, kajyr ucar wydysty tas kujulu, olor suu kuštarym
øskyrtej çat. Çe bu ok tušta Altajdyñ kelderi valьka vaj. Olordo
mundьj valьktar var; vel, toolь, saragan, kortь, Altьn keldø deze vula-
rdan vaška syg dep valьk var, onь ol çerdiñ uluzь Altьn keldiñ kь-
zygь dep adagьlajt.

Çe andьjdaa volzo Altajda valьk andajtanь vaštalvaganga çuuk.
Çaңьsla Altьn keldø valьk andaar artel var. Bu neniñ usun mundьj
degezin, onьñ keregi mundьj, valьktu keldøг çaңьnda çurt çok vaza
eldøөн çorьktar çyrer çoldorь koomoj.

Çир. 6. Altьn køl.

Ak tumanь çajьlgan,
Altьn keldiñ çarazьn.
Alvatьzьn azragan,
Anьñ valьgьnьñ semizin.

Tujuk kara çьş vutken
Tuulargьnьñ çarazьn
Turgan çønьñ azragan
Turlu aңьnьñ semizin.

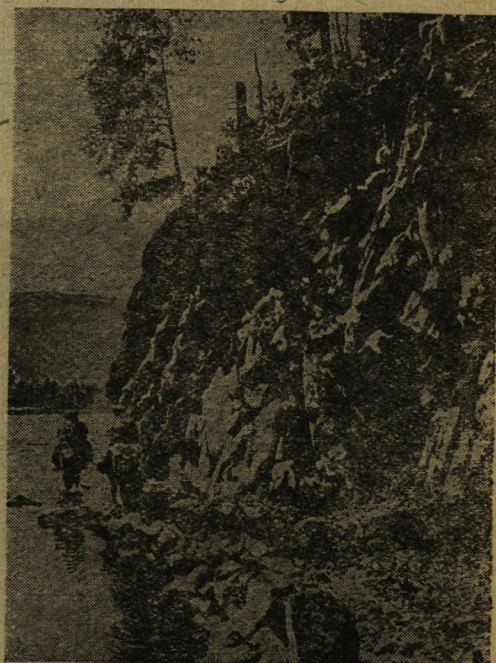
Neme ötkyreri le til alyzar çoldory

Каан тuzunda, neme ötkyrer til alyzar çoldordь çazaar деп санаваган volгон. Eski çoldory yrelip турган, çаңь trak çol çазаваган.

Çаңьsla sovet vaşkaru çаңь şosse çoldь salьp, vaza eski avra çyurer çoldordь çazaь verdi.

Çаş-Turadaң Keş-Agaş-ka onoң arь Kalka granьçaар varган eski Cuj трагьп çazar алган, vatкaktu çerine balkaş urган vaza çаңьдаң kyрler salган.

Кадьньң оң keltegeji-vile çаңьдаң Кадьн оң keltegejinің трагьп ötkyрген. Ol çаş-Turadaң vaştalala кадьньң оң keltegejin өрө алыр Мунь деп çуртка çедip çат. Sol keltegejinde кадьньң Sevi сууньң оозьнаң Саргычаар varган, munda ol Cuj трагьла virigip çат. Altajskij деп çуртаң кан-Оозь азыра, Көксuu оозь азыра, katандь азыра Ijin оозьна çetire Ojmon трагь өдyp çат

Çур. 7. Ozogьдаң artkan—tar colьыла ötkeni.

Onoң öske oblastьн төзі Ojrot-Tura Turacak трагь азыра Cojla Turacak Ajmaktarьла tildezip çат, ol traktьң ycy Bij suunda турган Altьн көлдөң uzak emes Kebezenge çедip çат; Aleksandrovka artьlazьп азыра өдyp Uznezideen varган trakla Ojrot-Tura Elikmanar ajmagьла til alyзьp çат.

Artkan çoldory аş çазалан, өдөргө кyc.

Көvizinde Ojrotтор emdige çetire ogoş cicke çoldordь tuzalanьp çат. Çe bu mundь as çoryктаган ogoş çoldory, çаан kamaandu volup çат. Oloғla çаан traktarga Altajдьн tereңtyvuneң kuzuk, sarçu, alu nemelerdi tartьp çат.

Cujдьң, Кадьн оң keltegejinің vaza Ojmonьң traktarьна voluзьp турarga Gjin оозьнда avtomobildardьң vazazь төzөлгөн, ondo emdi көp maşinalar var. Ozogь тушта Ojrotta бирdee maşina çok volгон.

Çur. 8. Аврала неме tartar Turacaktyň tragy.

Çur. 9. Автомобилдер çyger Кадыньон келтегјинин tragy.

Sovet başkarı ozogьdaң encige artıkan—Altaj icinde çol çok volgonь, çok ederine тыңда tartьыр çat. Çe vaza көpti ederge kerek, vaştra ajmaktardь, çaan kolxoztordь sovhoztordь çakşь çaan çoldu edip biriktirer kereginde çaan iş ötkyrer kerek.

Bistinь oblasta kazьp alar vajьk çөөөzi.

Ojrot çerinde ne vajьk varьn as yurenip bilip algan. Ozogь tuşta oblast icinde ne vajьk var ne dep vu muudьj işti kemdee etpegen. Çaңьsla vu Sovet başkaruu turganьñ kijninde yureduy ulustar Oblast icinde ne vajьk var dep onь laptar yurengilep turular. Emdi bis vileribis Ojrot çerinde көp, vaalu ruda taştar onoңdoo өskө nemeler var dep.

Uzaktanь veri çart volgon, Avakan suunьñ vazьnda, vaza Altьn көldiң çuugьnda altьn kumak tamьrlarь var dep. Ulan vazьnda olorkuu suunьñ icin өrө tuştazat. Bij suunьñ oң keltegejinde vaza Ujmen suunda altьn tavьldь.

Bu em tura altьndь Altьn көldiң çuugьnda vaza Kuula Ujmen suularьn өrө, vu çerlerde kaskьlar alьp çat. Munda bir kanca artelдер işter çadььlar. Ondo işti kolььla iştegiler çadььlar.

Çes. Ondьj kuucьndar var, oblast nele çuzyn çuур metallga vaj dep. Ancadala Cujla kuurajьñ cөldөri çeske vaj dep. Keş-Agaş çuugьnda Tarkatьla Irbisty suularьnda koştoj, onoңdoo өskө çerlerde çes tavьlgan.

Atьr-Tөrgynle, kьзьsaktu өзөк dep suularьñ ortozьnda kicineek ucuktalьp bargan korgolçьn tuştazat.

Taş көмур Pьza suun өrө çerdiң ystynde cьььp kalgan çatkan çakşьdegen kara көмур var. Keş-Agaş çuugьnda, ondo çurt çonьñ keregine alьp turgan vuurьl көмур var.

Ojrot çeriniң icinde taaplgan azvest (ucuk taş) mramor onoңdoo өskө nemeler var.

Çe vu көdire vajьktardь çetire yurenip ucuna cььgara vilipalganь çok. Kandьj çerde olor var, olordьñ anda çatkanь көppө, onььn çart bilip alganь çok.

Munьñ kereginde oblas icinde, ne vajьk varьn bilip alarga çaan iş ötkyрге kerek. Kacan vu iş vozogondo Ojrottor onь işterge vaştar volor.

Şkoldor çaan volьььn çetirer, kacan olor voьььñ oblast icinde ne vajьk varьn yurenip, onь tavарьna volььar volzo.

Tuulu Altaj dzungarь tuzunda.

Munaң ozogьda tert çys çaldardaң ozo ojrottor Dzungarьga vaşkartьp turgan. Altь çys çylga çuuk, ol Dzungarь dep gosudarstvo, çajradьlpьp yrelgen Cingis-Xaньң oғdьnda vytken. Munda adaktanьp öskeleriniң vazьp bilgeni çuucь kalmьk sөekty ulustar volgon. Olor көp alvatьnpь vojlogьna vaktьrgan, ol alvatьlardьң ortozьnda ojrottor-dьdaa, olordь vojlogьna kalan tөletirgilegen.

Altaj Dzungarьdьң sьrañajla kynniң Tyn talazьnda volgon, vaza Sibirde orus kaanьң bilgen çerile grandalьp turgan.

Dzungarьньң kaandarь tuulu Altajdь vojьna vaktьgpьp alala, ojrottorдоң alman-kalan nekegen vaza Eçenle, Buxarala, Orusla çuulazarga kiziler attar çuup nekeşken.

Ol tuzunda sadu koomoj çajьlgan volgon. Altajdьң vojьpньң akcazь çok volgon, kaa çaada Altajga Eçeniң mөnyп—laңdarь kireten volgon. Kacan sadu nemezin toluşkanda, onьң vaazь akcala vodolvojton, ol sadu volup turgan çerde ne neme көp çajьlgan, onоң көrө, olordь toluzatan volgon. Onь tyңejleştirip көrgөndө mundьj; Cuj icinde kunan koj-toktuun, Coluşmanda teze bir tijin, olordьң vaazь ol tuzunda emdigi akcaga tyңej, olordь sadu tuzunda onojьp vodojton volgondor, emdigi akcacyлар.

Kyn cьgьş talada çatkan көskin alvatь çyryminde, uzanatan ustar çoko çuuk volgon kereginde algьjla, ocok çaan kerekty volgon. Munьп kereginde temirdең etken ne neme тың vaalu volgon.

Bu munьң kereginde munda kaandar alman-kalandь malьvьla çuuvaj, tijiңbile ancadala temir kazandarla, temir ocokvьla çuujtan volgon.

Dzungarьньң хапьna çuup kijdirip turgan kalandь alman dep ajdatan volgon. Kalan çoktularga тың katu volgon. Çoktular vojьpньң ajьnda çajdь tos tyyske, onьң icinde suuga kьzьtkan taş salьp kajnadatan volgondor, kaanga teze almandь temir ocokvьla kazandarla tөlejтөп volgondor. Almandь vu adalgan nemelervьje tөлөrgө, olor maldarьп alu tykty aңьп temir ocokvьla kazandarga toluşьratan volgondor.

Almandь çajzaңdar çuuzьp dep kaan onь olordьң koluna tavьşьtpьp vergen. Almandь çuup turgan ucun çajzaңdardь almanaң vozotkon volgon, vaza onьң almandь çakşь çuugan ucun çajzaңdar kaanьnaң sьj alьp turatan volgon. Çajzaңdar deze çuup алган алманьньң çarьmьп kaanaң çazьgpьp vojьna alьp turatan volgon.

Almandь tөлөp volbogon çoktulardь vajlarga çalсь edip vєrip turatan volgon. Ezily өjdiң vazьnda kaandar vojlogьpньң sajьt—tagalarьп alman alьp kelzin dep Altajga ijip turatan volgondor. Ka-

dardьң ijgen elcilerine җайзаңдар, вајлар кундылу utkuul edip turatan volgondor.

Җоктular almandь төлөp volvoj җоксыrap җаргы җалага tyzetender volgon, җайзаңдар вајлар deze alman җуup турган ucun onоң артык вајыјтан volgon.

Alman җуup keregi җайзаңның koluna nele ваҗkarar keregin тындыр турган. Җайзаң almandьдаа җуup, улустьдаа җаргылаар, җоктularды җалсыгадаа verer vaza olорды kulgadaa sadьp turatan volgon.

Җайзаң vazьп билip, оның vazьнда турган. Altajда vastьразь җети volgon. Kazьла ojrot kizi бу viryuzine kirgen. Ojrot kizi Altajдың казындаа җуртайьн deze tabь volgon, җе бу andьйдаа volzo, ol кылта җогьнаң җайзаңна vazьп bildirip турган. Җайзаң volорь, оның ваҗkaruu uktala verilip турган. Җайзаңдар җаан вај ojrotың pomeҗikleri volgon. Җайзаңның volьсызы темeci volgon.

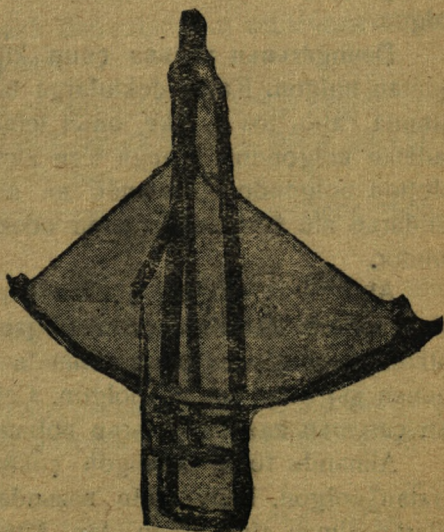
Kөckin җурт.

Dzungarь tuzunda ojrottor җер иштеer ne җепsel edip билbes volgon.

Мытыктың вагы olор билgende volgon volzo, җе olорды as ulus tudungan тuzalangan, оның җаан ваала sadьp аларга сыдалду улуста volgon. Ok тарьнда таар аларга кыс volgon. Munуң ucun ojrottor аңды ol тушта агаҗ saadakla аңдајтан volgon, агаҗ аја тузак salatan volgondor, җаан аңдарды, сығьндарды, elikterdi җам-таштың volузьла аңдајтандар volgon. Җаан oro kazala оның ystьн сылавыла кытышьыла bildirbes edip вөктөp turatan

Җур. 11. Аңсы-Ojrot.

Җур. 11. Cergej

volgondor. Aң бу орого тырыге тызур, оноң кизи колъна киретен volgon.

Dzungar gosudarstvazьnyң tuzunda, bir kezek ojrottor çaman-dьra koomoj çer izin ištegilejten volgon. Ojrottor, çerdi ucunda kal-vak oşkoş temir saptagan mьjrk адаşла ištejten volgon. Оның ады авы. Оныңла çаңысла кизи išteer volgon. Оны аткава ол емезе vuka-gava çегир volvos volgon. Bir ga çerdi ištep аларга еки çағым ајға išteerge kerek volgon. Онојур ištegen çerdeң аш тyzymi çаан емес volgon. Бу туньң kereginde çer išteeri elbek çајыvagan, оны оној-то, kolunda çалсы tutkan vajlar евештең ištejten volgondor.

Çer išteeriniң еви çok kereginde ojrottor, ook, иј çыкы maldar азы-гаар volup vardьlar.

Çe malga өлөңди veleter volvodьlar. Olor-do çаңыста calгы çok volgon емес, vaza ондыј ok gorvuştardaa çok vol-dь. Olordьң vileteni ө-өңди tuurap alatan orgu-uş der mьjrkь vьçак vol-gon.

Бу туньң ucun oj-rottor, kacan maldarь бу turgan çirinde odordь vozodo çigende vaza өске odorlu çerlerge кө-сөт volды.

Mundьј көскин çurt ar vьtkeniң vajtagьna vazьn bildirer volды.

Kujgek тышкен çыldarda maldarь odorgo çetpeј өlgyler volды-lar. Ancadala maldar çaskьda көр өлөт, kacan çастьң soogь odor сы-гар çerdi тоңьр, кьş syre ағын maldar odor таар volvoj муң-нең муңнең кьгыгылар turgan тизь volgon.

Alman.

Erte cakta Dzungara kaаның tuzunda, Baş kuus өзөгінде çok-tu ајыlda Najьr çurtар çаткан. Оның vastьra çurt çөзөri бу; еки at; еки иј, yc koj оноң vaşka бирdee neme çok.

Najьrga çadarga kyc volgon. Војьның vilezin азыга arga kiji-

Çur. 12. Авы ла іш.

ндерге керек. Оның җүртүнаң нени алаңы? Урмат кара ијнегин саа-
ganda, онызының sydi көнөгиниң тувун арајдаң җајат. Тојмок уј де-
ze, оноң as syt берет.

Најырда еки кичинеек кыс вала өсүр җат, оның кичинегиниң ады
Кара. Сагы сьгыр саксыраган, ајлыңсаар җаныр келир Караҗаар көр-
гөндө, оның сагызы евеҗ җагы тызет. Качан ол вала җаанагазын, ол
адазыла козо кузук җууарына, ваза аңдар варза козо варар волгон.
Ол тузунда вайдаңдаа іштеп алар арга волор. Ол тузунда җадарга җе-
ңил волор деп мунайыр улам вазында Најыр сананыр җүретен волгон.

Ол тузунда Најырдың җүрегин ак карлу туулар, агын суулу өзөк-
төр, җајкалыр вурлеген агаҗтар, җазартыр өскөн өлөндөр вазала кубук-
сыдар, ајланда турган җазыл мөштөр аның вилезин ајланышканды көрү-
нер деп водор җүрген. Ол тузунда Најыр Кара-суудың тавызына
коштој җаңылада ertegi җүрген җурумин евилтир еелтир козондор деп
сананыр җүрген.

Җе Најыр узактаң вери ыгсту кундерди билбес вольды. Башкылыгы
җыда оның кара ијнеги агаҗ ортозында агаҗка кadalыр өлди. Emdi му-
наң ары ондо ајрак сегеен җок волор. Карадындаа мунан ары курут
җийири җок волор.

Уј саар ицерге асылар көрөр туру деп Каруаар деп вайга вар-
ды, оның малдарын уурле уурле муңнең тоолор җат. Җе ол Најырга
ујды верди, онызын кысты сьгыра азыралда возузындаа оо артыр
вервей сениң оның sydin саар икениң волор деп ојто кайра влаар алды.

Җур. 13. Җоктуның җүрти.

Emdi бу тушта оо
вазала җаңыдаң җеткер.
Алган ези Урматы, куй-
унтук тазылыла кодоро
согыр җыкан тыт арајла
вълса вaspagan кере-
гинде, оноң җүреги со-
сыр ол оорыган, ол ту-
зунда ол сагы җок
волгон. Мунан улам
вертинген, оның кий-
нинде өлгөн. Emdi
Најыр нени едер, оның
не аргазы вар. Оо
emdi kargan] ene —

коомој иҗси волорго керек.

Удавастаң онды кундер келер, оо темичи ајдар: „Најыр, тарга кел-
ди, кавсагајынан алманың сал’деп. Алманды канайыр төлөөр? Најыр-
да тийиндер җок. Мытык җокто оны нениңвиле адыр алар. Темір kazan

vaza çok. Kalgancь artkan ujdь ararьp almanga vererge temir kazanga toluştırga kerek. Almandь tölөvөzө, anaңdaa arь, ajdarь çok koomoj volor. Ol tuzunda targa onьң çañsla ujnь çedine verer emes ononđoo өskө neme volor.

Bu munьң kereginde Najьrdьң maңdaјь çuurbьlьştь asuuga aldьrьp kulpuga vergeni, onьң cьrajьnaң ajьvaj turdь.

Çur. 14. Orto çatkanьң kiis çurtь

Targa.

Sakьr өзөгінде, kajda korum төгылген çerde, çoktu Ъvaktьң ajь kara çañskaan turu. Munda mal turarga koomoj. Malga koomo odor. Sugat suu uzak.

Sakьrdьң tatu sөldy odor өlөңdy çerlerinde çajzaң Calkanovtьң maldarь otop turular. Bu çerlerge çajzaң Calkanov çoktulardь çuutpajt. Olordь korьmçaar tuuçar Cьgara syret. Slerdiң çurtar çeriger anda dep ol anaјьp ajdat.

Çuka kaazalu ajь өtkyre Ъvak at tiziregen tavьş ezike cьgagtьna çetkelekte, kaj kalçu attu kizi eziktiң ystynde tavara kelgen vula turu. Sur attaң çakşь çazap etken tondu elci tyzyre kaldь.

— „Ее, çajla sende at vuular sakьda çok turьine“

Ъvak vododь, çе vu munьң tuvu vajala çakşьda emes, onon onьңadьn aьp vuularga olçaar vastь, ol deze karuun munajta ajtь: „Seniңle kuucьudazar meniң vozьm çok. Seni turguzala çajzaң kelzin dep elciletken“ dep ajdala. Ol adьna oјto kajra minip onon arь vьrt edip çyre kaldь.

Ъvaktьң eskideң kurc көzi uzagьnaң көrdi çajzaңnьң ajьlnьң çañьnda көp ulus çuulьp kalganьn. Cөldө elciciler voјlorьna syryzyp çedizip vaza udura kelip çatkanьna tuştazьp turganьu көrdi. Ulustar көdyrylyp cьktь. Cl kьmьktaza verdi.

Ъvak çoldo uktu targa kelgen dep. Oncozьn ajlandьra көrup algalak ystynde, onь temici Karacьn targa çatkan ajьçaar kijdire ijde salьp ijdi. Bu ajь tegin emes. Munь çьlmьrkaj toston etken. Munь Calkanovtьң vergen çakaruu aajьnca, oјrottor onь çañ tosvьla

Çur. Bajдын туразь.

tutkan, оның ичинде җаңь тос төзөктөр җайдан. Җајзаң тарганаң коркуньр, оңь кундылер вu ајьдь тутьрган.

Брвак тарганың вудунҗаар сөгөдој тузур вазьзьр мундыј surak suragan: „Mende тийің җок, mende kazan җок. Ekinци җы вудум тизиктеп оогьр җат іštenip volor argam җок, ајь җуртымда nemem җок, argam ськан korumның ортозьнда җуртар җадьгьм“ деп.

Selkanov вu ортозьна ка-

льр келир мунажьр ајьдьр турды: „Вуҗаику, вu төгундеп җат, вu алман төлер кууни җок“ деп.

Оның ортозьнда җаңьсла мундыј сөс ајьдьр калды: „Sende ocoklo kazan җок volzo, оңь see men verejin“ деп. Брвакть езиктең тууга тартьр сьгарала, оның вазьна ocokть киждиреле отургузьр којды. Оңь ulus көгур каткьгьсьн деп.

Ojrottor җуульр келгилейт. Ekelip турганы тийиндер, kazandar ocoktor ekelgiledi, оңьзлагьн араајьнаң ајьдьң җанында салгылајт. Kem алмандь төлөр volbogon volzo, олорды Брвактың җанына коштој отургузьр оның вазьна ocok киждиредилер. Брвакка козо оңьјок җоктular Маңдај, Кыдеş оноңдоо өскөлері отурь.

Җајзаңла темeci олорды електегидилер. Аракь җьргаль возогон ucunda, олорго оноң көр тувек volды. Ol ocok киждирip бергендерди sokulady, җузындеen туькьргyledi. Kacan alar ezirgiler җьгылгanda Брвак мунаң евеş тьшандь.

Er'eңizinde тarga ајьт: Kacan Брвак ocok таар алмандь төлөгөсө Кыштак темecлиң ајьына җуьур іштеп җурзин.

Dzungarany buskany.

Ус җус җылдаң ozo Altajдың, Kalkanьң Орто-Aзияның аајь җок elbek җерлерин Гајдан Саран деп attu каан билген вақкарган volгон. Җуусы Cingis кааның угьнаң калдыгь арткаң Гајдан Саран uktaza verilgen аајьнса Dzungaranyң кааның вақкараг volup оңь koluna алган, ol emeze оңь өскөлөдө мунажьта адајтан volgondor Ojrotтың бирикгенидер.

Кааның вақкараг җерлері узакта elбекте volгон. Ojrottor, олорды вақкарьр турган онды каан вагьн, оның toolor ucuna сьгьр volvos

çuularынаң билген, ol çuudъ mundъj alvatylarla etken; Eçeңle vaza ononçoo өskө koştoj çatkan aýldaştarыла, бу çuularдың vastыra ne uгур сыгъмъ olordың moýнна tyzyp турған volgon, vaza munaң өskө alman çuurga kelip турған saýtarынаң билетен volgondor. Altajдың сып eezi, ondo çatkan knjas—çajzандар volgon. Olorgo, olordъ vilip vaşkarar kandýjdaa kaan volzo тыңej volgon, olordың vilip vaşkarыр турған vaşkarуun altaj icinde olordoң çajlatraj турған volgon.

Munaң ozo eki çys çылга çuuk tuzunda Tuulu Altajda Dzungara kaanының granына orus kaanың vaşkarуunың granъ çuuktap kelgen.

Ertište Taştu tuu-оъзында şivee tutkan. Kaдъnла Bijdiң beltirinde kazaktar turar Ikonikovo dep çyrt төзөгөн, оның kijninde Çaş-Turada şivee çazagan, vaza onоң arъ Kyn сыгъş talada Ava-Turada şivee etken. Bu orus kaanың cery turguzarga çazagan kuяak şiveezi volgon. Bu munajta өtkөн çolыыла, kazaktar çurтын төзөp, ondo karuuldar turguskan. Orus kaanъ, sibir alvatъzъ tyjmeen сыгарvazып vaza Tuulu Altajдаң oјrottor şuular kirvezin dep korkunыр munajta etirgen. Bu ok tuzunda Eçeң ceryу Kyn тыстыk talada Dzungaranың ceryzin uјada çuular tura vergen. 1756 çыlda Dzungaranың kaanып Eçeң ceryуzi vozodo çuular cackan. Munъ көрүp oјrottың knjas—çajzандаръ seziniр cакpъpaza vergen. Olordъ, Dzungara kaanына voluşkaң ucun Eçeң kaanъ Altaj çerineң сыgara syrer volor dep vaza olordъ Altajda oјrottordъ vilip vaşkarvas eder volor dep korukýlağan. Olor orustың cery vaşkargan viјlerine uguzu komudal vicik kijdirgen. Bisti orus kaan voýның koluna korur volup alзып ter. Oғыстың kaanъ, olordъ onојыр korугan ucun, oo kalan çuup tavыşтыrаръ вьs dep çөптөгөн. Oғыстың saýtarъ olorgo vuursak volзын dep olorgo көр сыj bergender. Bu ok vergen komudalында olor munajta suragan; Orustып kaanъ Dzungara kaanыncылар Altajda knjas—çajzандар volup vaşkarарып olordың koluna tavыşтырыр vezzin dep.

Orustың kaanъ бу çajzандардың kijdirgen komudalдың volъzъvъla voýның saгъзына çedingen. Ol, бу ok çыlda çajzандардың volъzъvъla altajды vaktырp, voýның çerine biriktiriр kozup алған.

Каан vaşkarуunың tajагъ.

Eçeң kaanъ Tuulu—Altaidy voýның çeri dep menziniр vodop турған, оң өskө kaanga verbeske sanangan.

As toolu Altaj alvatъ eki çaan kaanың ortozында kapçaştruuga kirdi. Oјrottordың bir çarым төөcinderi, olordың ekilvezin acындыrvas, olorgo çakşь көrynerge eki talaçaар alman—kalan төлөp turдылар; veri orus-

ka, aғы Еңенге. Анды ојrottordь eki almandular деп odagьlajtan volgondor. Eki talalar alman-kalandь tölөjtөnin 1865 ылда toktotьlar. Bu ok ылда Еңen Altajdь orus kaanь alzьn деп çөptөndi.

Orus kaanьdь vařkaruu Altajga, onь vaktьrьp algan çuugьnda ceryuzin, onьdь çerine kijdirbedi. Baza Altaj icinde nele turgan vařkaruun buspadь. Orus kaanьdь vařkaruuzь munda řideen tajaktь çajzaңdar vajlar ortozьnaң tartь. Kaan ceryuниң vijleri çajzaңdarga, olor Altaj alvatьzьn kanajda vařkaragьn ezilegen vicikter tavьřtьrьp verdiler.

Baza Dzungara kaan tuzundagьzьla tuңej ok çajzaңdar oјrottordь vařkararga vastra vařkaruudь koluna aldьlar. Olor voжьнdь kolunda vařkaruudь voжьнdь ok ordьna artar uulьna verer voldьlar. Olor kalan tölөvөs, onoң vozotkon voldьlar. Çerdi olordьdь ok koluna tavьřtьrьp verer деп onojdo izendirip ajtkanь var voldь. Bu munьdь ucun çajzaңdar oјrottor tyjmeen cьgarza, onьdьla tartьzar vaza kaanga kalan-çasak çuuar voldьlar.

Kaan vařkaruuzьna alu kerek voldь. Alu ol tuzunda Orus çerinde syrekej tьdь vaalu voldь. Alman altьnda tuzunda temir kazandarla çuulьp kireten volgan, emdi deze kaan saжьtarьнdь çuugam çasaktь alula tolulьp çuulьp kirer voldь.

Çajzaңdardьdь voluzьvьla orus kaanьdь vařkaruuzь Altajda tьңdьdь, vaza çajzaңdardьdь ok voluzьvьla altaj alvatьzьnaң aludь ajrьp alar voldь.

Çasak.

Çař—Turada (Bijskta) Bij suunьdь oң çanьnda tutkan řivee Oјrot alvatьzьna vastra tuzьna korkudu voldь. Kazak cezyudьn vektөр turganьla Çař—Tuanaң kaan saжьtarь Tuulu Altajdь vařkarьp turdьlar.

Altajdьn nele vajьktu çөөzөzi Çař—Turadagь saжьtar azyra kaan kaznazьçaar aғьp kelip kirip turgandьj kirgiledi.

Baalu kiřterdi tijindь tьga kaptagan kořtu, көp kořtor çajkalyzьp Çař=Turadagь orus řiveezindeen uulanьp cьlgьladь. Bu orus saжьtarьna tavьřtьrga çajzaңdar ekelip çatkan çasak.

Orus saжьtar onь, kandьjla volor volvos nemeneң ulamdar cektegilejt, algьlavajt. Ol emeze tereni koomoj kurgatkan деп ajdat, ol emeze aludьdь tygi çetpegen деп ajdat, ol emeze aludьdь oңi andьj emes деп ajdat. Çajzaң bazala kersyienet, çaman kiřti, taldama çakřьzь деп tyie tudьp tuda veret.

Çe andьjdaa volzo saжьtьdь řanьnda kazaktьn kyçi. Çajzaң korkunьp saжьtьn koluna tyzet. Ol onoң taldama 10 kiřti; 30 tijindь taldar alala ol saжьtka sьj edip veret. Onьdь kijninde çasak tavьřtьragь karřagajьnaң varat.

Кем чок часакть тавыштырдым дер чажзаң оо токунajt. Часак оо кор кирелте берip турган керегинде. Оjrottor 18 частан өрө 50 частан төмөн часак төлөйтөн учурлу boldь. Чажзаң воjьның тавыла билip вақкаратанының керегинде оjrottorgo 16 частан өрө 60 чашка четире воjьның тавыла часак салып, оноjдо çуур алган алуузын воjьна алар boldь, мундыj куурмак епле. Кааның саjьтагып кагындар, олорго коомоj алулardy часак усун береде, талдамазын воjьна артыгып алатан болгон. Часак çуузь оыстың казыназын, оjротың чажзаңын ваза олордоң артык коçoçымдарыла саjьтагып ваjьткан.

Озогьда коомоj çурум

Аjлдың иси толо ыш. Ыш кеске кирip асыдыр туру. тынышты вуултыр туру. Балкаш, отуратаны çег усун тоозын. Чаан чааш чааганда ыш еьгаредip çазган тууниктең ваза оjьктардаң шоктудың аjьнчаар суу кирет, аjьл иси суулантыр балкаш волот.

Кыскыде ваза чашкьда аjьл аjьландыра çытаньп турар талдың көр тежектерi,—сууyl, ваза аjьдарь чок сеjилген балкаш каjьлыр турган кардаңва, чаар турган чаңмырдаңва.

Ancadala оjrottордың кышкьда çуруми коомоj волот, кар сакьтыр аjьлдыдаа кижимдиде кизиниде çузун тuj алат. Балдарда, чаандаа улустар отчаар икерлеjt. Кыштың узак аjьларында талдың вал-

Çур. 16. Андазына кыра иштеgeni

дарь аялда турат. Аял ичинде бирде газет бирик көрүнбейт. Ҷе олордь кьсыгар кизиде Ҷок волгон, онсозь бирик билес. Ојротторго волнитса тудулбаган. Ҷајзаңдардың вајлардың көвинең кичеер етиргени тсерквелер волгон. Бастра Алтайда тсерквелер 40 волгон Ҷкoldor деје кәдирезиле 28 волгон. Бу Ҷкoldordo орьстың тилбиле орусла ојрот вајларьның валдарьн ууреткен. Ојроtoo, оғустаа орто Ҷаткандарла, Ҷоктular бир канса он Ҷус километрдің вазьнда валдарьн ууредерге ијир волвос волгон. Балдар ондо варза кајда Ҷадар, nele курсактанар?

Бастыра телекејдең ајрылганды, туудың карсал тольгына таҶталганды деп ојроттор мунайыр санапыр Ҷурген.

Алтайды векеј колго туткань

Ҷагындај орус улусть Алтайга көсуреҶени ертедең вери ваҶталган. Ҷагым Ҷерлерде волсоктој орус Ҷуртының тура бергени онды ок узактаң вери 200 Ҷыл алдынаң вери ваҶталды. Ҷе андыдаа волзо Алтайдың Ҷерин сыһнса оғустың колuna аларь өткен сактаң вери ваҶталган.

Алтайга каан ваҶкарууның истер некеген Ҷарзактар касыр келир киргиледи. Алтайдың тууларьнда каан ваҶкарууның сивирде заводторьнда истер турала, ондо сыдар волвој касыр сыкан иҶмекчилер крестандар касыр келир киргиледи.

Вазе erte сакта орьстың коҶојьмдарь Алтайга өдур сыклады. Бир немеге керегі Ҷок немеле мекелер ојроттордың ваалу тыкты алуларьн алгылады. Ҷакла бу керен усун коҶојьмдар АлтайҶаар умзапыр көсөр вольды. Еки Ҷус Ҷылдаң озо ең ваҶтаркь коҶојьмдардың кезек Ҷурты Ҷавалинда (займкада) вытти. Ҷижирмезинци сакта деје саду волор Ҷердің белтири, Ҷаан Ҷурт volo верди.

Муньңла коҶтој ок каан сајытарьның волызыла вазе Ҷаңыдаң вај орустардың Ҷуртарь кезектелир. вудур турар волур ваа ды, Бу мунды вај орус крестандар Алтайда удавазьнаңла вајыгылар турдular. Оlor көр Ҷер ееленер вольдылар, Ҷердің усун каландь деје аҶ төлөдилер. Бу мунды вај улустар мунда көсур алала Ојрот улузын Ҷиир кулданар вольдылар. Кулак—вај каан ваҶкарууның иҶенер тајагы volo верди.

Ҷавалин, орус Камылак, Саргы, Устыги-Ојмон, КөҶ-АгаҶ вазе мунандаа өске көр Ҷаан Ҷуртар Алтайда көрүнур өзур сыкань оның усун бу Ҷерлерди оғустың коҶојьмдарыла кулактарь колuna алгылар алган керегинде.

Өткен сактың ваҶстамызында Алтайда 20 кирези орустардың Ҷурты волгон.

Каан ваҶкаруу талдама Ҷерлерди ојроттордоң ајрыларь, оны көскындеп келир кирп турган улуска верер волгон.

Ак җаңның авыстары — Алтай җериу вלאайсылар

Каан ваҗкаруу 1828 җыда, бир кезек авыстарды җуур алала, олорды ваҗсыз едир архимандрит Макарий Слухарев (ваҗтаркы) олорды Алтайга ижди. Олорды алдына мунды иҗ тургузыр берген волгон; ваҗтра ојротторды онсозын креске тызырзин деп. Каан ваҗкаруу сананган волгон орус авыстар азыра ојротторды сьт етире колготудыр, олорды сөстөң ськрас укур едер деп.

Алтајда авыстарды төзөгөни, оның кижинде Алтајды ак җаңның миссиязы деп адалан.

Алтајда ак җаңның миссиязын төзөгөнөң вери ојроттын җерин ајгыр алары оноң тың кавҗагај варган. Миссия кавҗагајынаң маньстыр еесий манастыр ачат, җаңдыаң тсерквелер тудат. Бу муның онсозы ваза җаңдыаң җерди ајгыр алыр турат.

Улалудың, Самалдың, Колушманың манастырына бир канса мун гәктар җерди кезип верет.

Авыс казы бир җакшы җерде кудайга вазырар турава, ол емезе кресве тургузыр салган волзо ол җеткил волгон, мундаң креске тышбеген ојротторды, олорды не вар җуртыбыла мундаң веҗ сакыгым ваза оноңдоо узак көсүрге. Креске тышбеген ојроттор тсерквенир манастырыды, кудайга вазырар тураларды җаңдыаң җуртар усурь җок елкен.

Бу мунайыр ајгыралган җерлерин бу ок ојротторго арендка верип, ол емезе садыр туратан волдылар. Ваза җаңдыаң җаан җурта Алтајда муның керегинде вытти, бу җерлерди ак җаңның миссиязы алган усун, анајыр выткен җуртар: Улалу, Еликманар, Колушман, Самал, Сороҗ ваза оноңдоо өскөлери.

Вектеј колго алганың җивеези.

Туулар, ајландыра туулар, бирүүзи бирүүзиниң вијик. Көргөндө бирүүзи бирүүзиниң артыктарга турган кеверли, бирүүзи бирүүзиниң вијиктеп көдүрүлүр. Атыраҗ выдакту мөштөр олорды җапкан. җаңысла корумдар оо гранды тургузыр берген, оноң ары олорды кая вазынҗаар вазотрој җат.

Тууларды җалманыңды җакылыгым кызыл сесекты баралдар җајылган. җынааш содожо ськан каяларды көгылырым җазыл солвуктын выру тил вөктөгөн. Таҗтарды ортозында вектенип тазылданган карагајлар, тытар. Тујук җазыл җазаңла җамыңган Колушманың өзөги, оның еки җаңны тујыктај выткен туулар. Бу өзөктиң ичibile адылыр суузы сасылган Колушман кая калҗу агыр җат.

Ертеден вери бу ары выткениң keen толугында улустар җуртаган. Оны җуугынаң лартар көрөрг волзо, ондо җерге теңдеј выде берген

subaktardьң izindee көрөр. Ojrottor онь мунайта ајдат, касан мунда кьдат улус җадар тузунда, олордьң каскан субактарьньң ордь деп.

Кьдатардьң кижинде сананьртаа җетрес җылдардаң вери мунда Ojrottor көсүр җуртагылап җат. Җазы өлөңи малга җакшь курсак берген җер волуп җат.

Коҗојым Malkovтьң saduucьларь Altajдьң sraјla тужук деген толуктарьна киргiledi. Ondo җенил ваалу бир немеге җарабас немелерди саткылајт. Ekemelder оноңдоо өскө немелер җинчи топцулар— онь уј улустар таңьньр җат. Җенил ваалу җузун җуур соокьр вөстөр, кара сая җузун җуур усуктар оноңдоо өскө немелер. Бу Malkovтьң ваstra таварларь мундьј волор волгон. Syrekej керекты тавар еместее волзо коҗојым Malkov олордоң аајь җок астам алгган. Җаҗ-Turada 65 аксага туруп турган бир саядь, ол мунда Ojrottorgo 2 salkovojго садат, pud tus усун ваза 2 salk. alat.

Бу ojrottordь куданьр җимектер вајьган Barnaulдьң коҗојымь Coluшманда манастьр tudar волуп җөр алган. Манастьр tudarga алватьдаң җуур алган аксазньньң җарьтньн војьна куурмактар альр алган, coluшманда deze 1860 җылда җаан емес кicineek tserkve тутурьр којгон.

Coluшманьң манастьрь, бу өзөктің icinde җаткан алватьга җалкьнду кыкурт ошкош көрынген. Bastra 4115 га сакшь аш выдер җерди манастьрга ајьр берген. Ojrottor мундај агь вери көсүр тавьна җуртар җаткан бу җеринең, олордь мунань emди көсүр ськсьн деп җакару берген. Җе өзөк icинең көсүр сьгьр варатан җери җок voldь. Aјландьга туулар турган voldь.

Манастьр мунь көгүр, Ojrottordьң бу мундьј арга җок волгоньн војьна тuzаланган. Olордь бу өзөк icinde аңлы eзи аајьнса арсьн деп җөвин берген. Emdi җер манастьрдьң колунда волгон, оньң усун ojrottor манастьрга аврак төлөөр волгон, оньзьньң ваазь мундьј; аш иштеер җер волзо, оноң иштеп алган зьзьньң 10 %, өлөң кезип алар җер волзо, оноң кезип алган өлөңиниң кап ортозьн, мал отор турган усун; җоон мал вазьнаң 20 акса, оок мал вазьнаң 4 акса. Ojrottor җаңь җерге ајы tudajьн deze, онь tutkalaktaң ozo, җер усун 1 salkovoj акса төлөөргө керек волгон. Surak җок агаштаа кезер усурь җок волгон, оньң усун ваза акса төлөөргө керек волгон.

Манастьр anda җаткан улусть аајь вазь җок куданьр җип туратан волгон. Авракть төлөвөј евеҗле оројьткан волзо, оньң усун ojroturguzala манастьрга җалсь вольр варарга керек волгон. Манастьрда онь субак кастьрьр, арууладьр ишteder волгон, ваза манастьрга өлөн

kestirip odun tartıǵыр ішendireten volgon. Manastыр ojrottordың kysubile җaan җurt җазagan, vaza subaktar сыǵargan. Kanca on җыldardың turkunьна җak munajыр manastыр Ojrot ulustardың selyzynin sorgon.

Kajzьndala, kajdala avьstar-missionerler koryngen җerde, vu solьshmandagьzьncылар ok tserkveler manastырlar tudatan volgondor Ojrottordь deze olordың taldama җakшь җerlerinen syrup сыǵarь turatan volgondor. Җak vu mundыjдың kereginde ojrottor missioner-avьstarьn koryves volgondor, olordь munajda соодьр kozondogondor:

Orustьд sereңkezi ot emes,

Selbek vaštu avьzь kizi emes.

Zaimkacak.

Kyn voьpьndь kьzьl җarkьnьla kьrlar vazьna сальр tijdi. Kulikov-tyң җurtь turgan, ozek icinde, tyniң kolonni җarьgalak karanuј turu.

Tьktalta җазар etken turadaң җоон kogyсты, uzun mьjгьk җereen saaldu turanьд eezi сыkть.

Soketori kьсыraganca kerilip alala, onon arь tuura agьр җatkan kara suudaan vastь. Onьд җeeren saalь сыltьrazьр vazьр oturganca, kyniң җarkьnь kemniңdee kolunaң ajьrьр ušta sogьр сыkancылар tuular vazьnaң ajьrьр, ozek icine сальдь.

Kulikov maltanьд tavьzь сыгьр turgan җerҗaar tavьlanьр vazьр oturdь. Kucak kirezi җоон vьryuzin vьryuzine җava сальр kojgon on eki җaragaj tonyster җadьр җat. Kacan taardь kucaktaj tudьр kodyrgende savarlar salalazьр kirgenciler vu tonьsterdiң vьryuziniң certkeni vьryuziniң certkenine сыk etire kriptir. Җe andыjdaa volzo, mунь edip turganь җakшь emtir dep onь bildirveske tortlo onь sespegen kizi volup kersylenip ijdi.

„Sen mунь kanajьр turuң karьndaş, neniңucun vьdagьn tonyen edip tonьsti saldьд? Onon ulamdaј kujuntьk albarga kar kijdirzin dep turuңva? Ol emeze eskokiziniң җeozezine kyjynyp turuңva?“

Ivan aa kynud kьn sajьn vu kulaktьң kadalьр turganьд sanalьр, kara kadьр kelele, onon eves toktodьna tysti.

— Sen kanajьр җyruң Terentij Pavlovic... Mundыj albardь vu җuugьnaң vedirep tapsaң, munda tonysti tonьške men, җilidi җilige salgancылар җuuk saldьm. Turadьda men voьma munajьр tutpadьm.

Kulikov kosterin җygyrьstirip onьң җikterin kolole Ivanga onьң җikterin munaң tygьs edip sal, onon vaska munaң tujuk aş togyler tijle onon arь adarunьд met җuuar җeri җaar җyre verdi.

Ivan Zasorin Tom-Turanьд guberdiң Kolьvan zavodьna vicip salgan krestijanь, ondo katu işke сыdar volvoj, munaң kackan. Tuularda җazьnala munda җurt tudьр җurtarga sanangan. Җe vu munda-

deze zalimsiktar көсүр келип киргиле алган, оо җер бергилебейт. Ку-
likov оо җер берген учун Ivan оо емди алвар едип җат. Касан өлөң
савар өји келзе, ол тузунда ол Куликовка өлөң иштейер.

Ivan Куликовтың барган җери җаар видыла җерди реер кезенеде,
оноң агы иштеп җаткан изин иштей берди.

Агаҗ ортозында, оноң тоолокты тартыр клеелерде, тоолоктың агаҗ-
тарды тызырада сандыргань угулат. Марташов Содоң тоолокты төргөв-
чилер алган, оны ымазы сыга берген вери тартыр ыкелип җаткань кө-
рунди At оны аражданла тартыр җетирди, о, көрөстил—деп Содоң су-
гудангачала келеде адың алвардың җанына токтоты.

Ivan изин таҗтар, җузиниң терин самсазының едегиле аҗтајла таа-
гынаң калаҗ кодорды.

— Сај исеели—деп Содоңды кыҗырды.

Содоң койнынаң ышту курут кодорыр алала, онызың ертер тиштеп
җыр сајың исе берди.

Содоң бистиң җурумывис коомој. Касандаа војыбыска иштейеј-
дибис, мениң уулсагым сьдар келип ол җуртунда изине волузыр җат,
оноң ваҗка срајла җеткер волор еди. Җимекциге канаярптаа иштейен,
ол оны җаравас видагың төмөн салдың, оноң урен төгылер тийт. Нениң
учун иштейдим волвогој? Җерди оо кендее вербеген ијне. Оо туура-
лада ајтсаң, сені каскың деп ајдат, тудыр берип ијерим деп коркудат.
Мунуң учун сьдазазың ваза оо иштейзин. Җер җоко коомој. Мениң
керегим мунды, сен не мунда кыналыр җуруң?

Содоң тургузала каруун берип волводы.

— Озогыда бу мунда мал куды җоктоң отојтон волгон бу
җер менің җерим деп кемдее ајтрајтан волгон. Анаң вери ус җыл
волуп вараат, бу Куликов во Smolenskijдең вери көсип келгенинең
тура, оноң вери мунда саң ваҗка езилер табылды. Өткөн җылда ол мун-
да ујды тоқтоқты, агарудың мөд салар җерине кирген деп. Бу җыл
дезе бу мунда кара сууның җаны орто, ондо мал вагыр суу ичетен
җоль орто кыра салды. Ојроттор оны ијге угусты, оодоо ајтылар;—
„Малдың сугадының җоль орто аҗты не салдың өскө җерге салзаң“
деп. Ол дезее калҗуурыр мунайта ајты; „Емди мен краңы җерле ко-
зо канаяр арагајың“ деп. Анајыр бирдее неме едип алвај калдык.
Бу җыл менің ујым оның кыразына киреле, оны емеҗ җиген. Оны тө-
лөөг немем җок, оның учун агаҗ тартыр җадыгым. Содоңды бу ку-
усьндар отурган унинең уканда, оноң онојдо вилдирет, мунан сь-
гыр варар бирдее аргазы җок волгон аајлу. Ivan аркан калазың таа-
даан сугур җадала мунайыр ајты:

— Мунда Куликов, ондо Шилов—варар җер җок, иөлөргө неме-
дее җок, иштейеле керек деп ајдала вагыр иштене берди.

Агаҗ ортозынаң сөјө җаңыланган козоң угулды. Бу Содоңны

kozonъ ugur tooloktor tartъp acuilanъp urygen acuilu urymin ko-
zonъdogon kozoң.

Bajlar kanajta vajъgan.

Bastra ojrottor tyregen emes. Olordoң kеп ulus vaj boldъ. Çoktu воjънъң vilezin aarçyla ajrak-cegeenle azъrar boldъ. Çoktular aş salvajtan volgon. Kojdъң terezi, tygi kijim edinerge kerek boldъ. Ujla koj çoko çoktu çurtargadaa volvogon. Kеп çoktularда deze ujdаа, kojdaа çok volgon. Bajlar çoktulardъң kuru çatkanъn tuzalan-gan. Bajlar çoktularга асъгъга ujdъ bir çылга verip, оң оо азъра-дър оңң vазъnda vozuulu uј ojto çandъrtъp алър turatan volgon. Bajdaң uk edinerge алган kijis usun, ol vajга bir çыл turkunъna mal kydeten volgon. Mundъj „voluştаң“ çаңъsla vaj vajър turgan. Оңң malъn çoktular азъrajtan volgon.

Kacan kuzuktaar çuuganda vajlar çoktulardъ kuurmaktар çij-ten volgon.

Tajgaçaar kuruktар vararga çoktuga at, azъk, kijim anaңdaа өskө çedsel kerek volgon. Bu mundъj nemeler çoktuda çok. Munuң usun оо vazala vajга vararga kerek volgon. Baj teze оо attъ оноң-доо өskө ne kerektegen nemezin verele, оңң usun işter алган ku-ruгънъң kaportozъn alar volgon.

Çoktular tyrep ne nemege çedikpej turganъnaң vazъndu vaj vajър turgan. Altajdъң kyn tuştыk talazъnda Argъmajla Mançъ adъ çыkan vaj volgon, Altajdъң Tyn talazъnda Mixajl Tovokov воjънъң [uulda-гъla adъ çыkan vajlar volgon.

Argъmajdъң malъ 25 muңngа çedip turgan, асъга 600 uјга çetire verip turgan, voluş edip verip turum dep. Çыл saјъң 500 kire-deң carlar sadър turatan volgon. Tovokovtъndaа çөөөzi munаң as emes volgon.

Bular syrekeј çaan vajlar volgon, çе Altajda munаңdaа өskө aajъ çok kеп ogoş vajlar var volgon.

Saduu azъra tonogonъ,

Altajda revoljutsijaнъң altъnda өtkөн çys çыldarda saduu elbek-telip çajъla vergen.

Munuң usuru mundъj volgon, çaan vajlar ulustaң çuldar алган çөөөzin, çаңъsla mal elbederine vadъrър volvogon. Olordo artъk akca көryngen. Bu akcala alar alu sadър алър, vaza aş sadър алър, sarçuzavodtorъn ettirip, akcaзъn аlъmга da verip оноң aajъ çok as-tam алър turatan volgon. M. Tovokov çыл saјъn 4 muң pudka çeti-re kuzuk sadър алър turatan volgon, kuzuk elbek volgon 1898 çыlda.

ol 23 muң pud kuzuk sadır алган. Товокон Паспаула Қарасукта сарғудың заводын туткан. Товокон неле ер таар улустарды куурмактар қийтен волгон. Ол гилрениң тувун ојыр ијеле оның тувине теленір урала, қасан кузук сyt аларда, мунайыр ојротторды куурмактар олордон артк алыр туратан.

Аргымај қыл сайын Оңдајдың қармықазында ашты садыр алала, оны оның кийинде оноң ус такыр ваалу едир садатан волгон.

Бай қоктулардаң кизини талдар алыр, оны өзөктердөөн ијетен волгон, оноң варыр улустардың тийиниң қуур келзин дер, оның қалын қуур келген тийиниң көрө төлөтөн волгон қыс тийиң вазында 2-3 сalkовой.

Ол тушта Алтайдаан орустaa қоқојымдар киргиледи Неме билвес ојротторды мекелер аајы қок астам алар дер олоғ. Алтайға умзаныр тартындь.

Өткөн қыс қылдардың усун қар сьпынсала Ојрот албатынь қоқојымдардың тонор қир туратань ваştалды. Бу мунь мунды неме көргызур қат. 1860 қылда Алтайға бир кичинеек қоқојым келди. Оны көдире маль 5 ат, 10 уј волгон. Он веş қылды вазында deze оны маль ус мунга сьгара өскөн, ваза ол ојротторго вастыразь 25 муң сalkовой аксага қетире алмга акса берген.

Бу өјде Алтайдың алуу тың астај тушти. Каан ваşкарузына қасакты алала қуур турарь астамлу емес волю берди Қазандаң бу қаны законды војлогына тургузала тuzаландылар. Алар алтындагыла аајынса алала қасакты алыр, алу усун ојротторго ас ваа төлөр, ол қуур алган алузынь қаш-Турага арагыр қаан ваала садыр турдular.

Şак бу мунайыр бир қазанд қасакты алала 1500 сalk. қуур алган, се бу қуур алган алуун 11 000 сalk. садыр ијген.

Бу мунайыр, қылдар қиір саду едир турган керегинде Қазандаң вајлар ла орус қоқојымдар ајдарь қок вајығылаган.

Сорок Тьдыков.

Ојроттор унутраган Сорок Тьдыковтың канайта арвань салгань. Кизиниң видьна туней агаş оо темір өдук кийдирип койгон, оны ала төргөөвсилер кыралайтан волгон. Бу Соноктың ворşуксылар қер тырте-тен агазыла оны қалсыларь кыралар турды. Оноң еези уғенди саcat, қалсыларь deze сьвалду саалдарла муньд устын қамдар салат.

Кыскыде воо бир канса өзөктөң ашты кезип колго алар дер, муньдла кьş сьгара қиирге talkандь велетер алар дер улустар қуулат.

Тьдыков едегин кайра tudunup алган, согыр койгон аштың қанына келип отурганда, оны едегине екелип ашты ургулајт. Колунда сырук кар tudungan Ојроттор турат. Олордың каына Сорок бу ашты уғур туруп, олорго мунайта ајдат:

— Çiirme tiñ ekelerin... Odus tiñ... Törtөн вештиң...

Biryuzineñ көр, biryuzineñ as. Bu neniñ usun mundıj? Onь kemde surap ukpadь.

Sopok Modor səktiñ çaань, onь ciguldadarga çarabas onь bastьra ulustar kundylep çat, oo mundıj surak ederge çarabas.

Kargan Barlajdь vezen tiñ ekelerin dedi. Kьştıñ çarьmьn aңcь tajgada ötkyrdi Sopoko aьm төлөг volup. Bu munaң veri çys sakьmьnıң vazьnda vazaçaar varar voldь, onoң aş sadьp alar volup.

Oı çьlda Barvaj şianь çok şaldaң çyrgeñ, çe andьjdaa volzo sagььna kiret, uzun cactu kargan kizile өвөгөндөр kozo kelgeñ, munda kelip krest turguzup kojolo bu şaңkьr өзөктөң ulustь cьgara көcyrgenin.

— Agarı çerden aь kederi көciгер veş sakьmьnaң çuuk emes —dep ajdar voldь.

Munda orus kulak көcip kirgeñ, ondo odorlu çerdi Sopok воьjna meңzinip algan. Kanaьjьp çurtaar? Ajьjьp cьgarь çok çoksьraa aь ajьçaar uulanьp kelip çat.

Bir katar kargьndar Barajdьñ adazьna ajьtlar: „Kьr taşçaar көcyр cьgaldar, onoң vaşka oşkoşlo visti veş sakьmьnıң vazьna көcyrer. Tokuşev kreske tuşken, onoң ьrap kacarga kerek“ dep ajьtlar. Munь munajta şuuzele, onьñ adazь vaştagan ulustar tuuçaar көcyр cьkьtlar, olordьñ bir çarьmь tujka onoң kelele, kresti sьndьrala, onьñ korumьnıң taştarьnıң ortoььndaan taştar ijdiler.

Судьн tragь

(Vzyk)

Çarapь kyni calьgan,
Çazarьp tumanь çajьlgan өзөkle,
Çazьl tondu ajdacьlar,
Uyrlы maldardь ajdagьlar oturu.

Korum taştu çalvaktarga,
Sarkьn suu çajьlgancьlar,
Mal ajdaacьlardьñ kozoңdogь,
Çaңьlanьp uzaka çajььpьtь.

Çalmazь çara semirgeñ ajььrcьlar,
Karmandarьna altьndь tьga tolturup,
Bu çuugan kojlordoң,
Cuj koçojьmdarь vajьgan emespe?

Arakьda ezirgende
Çyrek til ujadaganda bu koçojьmga

Adaktu degen kucazьn

Keregi çok „şilgge“ Ojrot satkan emespe?

Оноң вери асulu kynder көр otti.

Онь кьзыл salkьn өtkyre sokть.

Çajnalталu tyvi çok бу çoldo,

Çаңь çyrym em başaldь.

Ойсаар udura kelip çatkan kizige,

Ozogьзыn kozoңdogoнь kaa çaa ugulat...

...Өдүр турган çылдар, бу көк tuудьн төзinde

Taştar oşkoş çьгылат.

Çerdi ajrьp алгань

1889 çьlda Altajдың çerin kestirer kereginde çаңь zakon ськан. Бу zakondo ajдылгань mundьj volgon, ojrottьн çurtарь, orus çurtарьla тыңej 18 кьradaң çer alar ucurlu деп, бир kizi vazьnda. Кааньн сажьтарь водор алган, çerди çак munajьp keskezin канса million кьга çer artьktальp vozop сьгар деп. Бу мунь munajьp edele, munda artьktальp ськан çerди orustьн көсир kirgen ulustарьна sada-la, munaң astamдар алган аксань воььма. альp көрөин деп каан onojto sanangan.

Ojrottor воо veletenbegen volgon. Көсүр çyryp mal азrap оньн-вья kursактаньp çatkьлаган. Çer iştegilebegen volgon, uzаньpистене-ri vaza çok volgon. Бу zakonь çyrymge өtkyрген volzo ojrotтор-дың ajь çurtun азьраган malьn tortlo yrep vuzup сьгарар edi.

Altajдың ystьne mundьj korkuştu çetker көrynyp keldi ojrot-tor muni ugyp көгүр komьdaldy syretidiler. Altaj icinde aajь çok çuundar başтальp, munda ojrottor бу zakonь çaratraj, мунь каан toktosьn деп suraarga kizi ijer деп çөvin сьгардылар.

Бу munajьp çer kestireten, zakonь toktotsьn деп komudal altaj icinde ojrottor ortoьzьnda syrekej тың kavşagaj elbek çajьldь, муньн kereginde каан başkaruu бу zakon aajьnca çerди kestirerin өtkyryp volvody.

Çe, zakonь tort toktodьp salvadь, каан başkaruu sakьдь, kacan epty өj kelgen tuştа бу zakonьн өtkyryp ojrottordь tonop alar деп. Бу mundьj korkuştu çetker ojrottordьн ystьnde uzактаң veri турдь, çe kacan revoljutsia kelgende, ol ojrottordь бу munaң ajrьp salдь.

Кааньн камсь өlymle кьjпагань.

Kol kycuvile çatkan ojrottordь кьjпар кьстар çijteni өjin өdir көрtej verdi. Ojrotтор vilip турdular, çer keryynиң zakonь, olordь кььjн кьсталаңа çetirip, ojrot uktu alvatьнь astadarьна çetirer деп.

Ojrottor kaan waşkaruunıñ saıtarına awıstarına korkuturğan, eş neme bilbezine çetirtken bolgon, şe andıjdaa wolzo altaj icinde karapnañ tuymeen waştalır özyp turdı. Bydyn cery kirezı toolu awıstar manaaktar alwat ortoızında mundıj kuucın saldılar: bu slerdın munajır çoksırap tyrep wratkanıgar kudajdañ wolup çat, onı slerge kudaj ijgen, sler ak çanğa kirweı Erlike, Ulgenge, Burkanga wagır olorgo wazır turğan ucun dep.

Altajda aajı çok kıp manaaktar bolgon, olordın toozı 2 munğa çedip turğan, şoldordın kədirezile 28 bolgon, munda ol ok awıstar missionerler iştegen.

Ulagan Ajmağında wastırazı 2000 toolu ulus bolgon, munda deze 17 tserkve bolgon, waza 300 manaaktu bir manaztır bolgon.

Ojrottor emdi munıñ aajın çakşı bilgen, olordı orustıñ koçojmdar, kulaktar, waza ojrottıñ çajzandar, wajlar waza missioner awıstar, kamdar çarlıkıylar ononoo öskezi olordı kıstar kınar çigilep çat dep, şe kanajda bulardın kının kıstalañıla tartızar turuzar olor onı bilwegen.

Kaan waşkaruuna karşı mundıj komudaldu tuymeen şakırıt bolgonıñ ulamaj ojrottorı wojın koluna çajzandarla wajlar alğan. Olor ojrottorla orustarla ojrottorı öseştiripk ırıktyrala, orus awıstıñ ordına wojlorın çarlıkıyların sı-gargan. Ojrot ulustıñ komudalın olor wojlorına tuzalanarga eptegen.

Kan-Oozın Ajmağında Kırık özökte çanı çarlıkı kopyur kelgen. Oo çuulğan ojrottorı, sler orus ulustı wojlorıgardın oştyleriger oşkoş koryger dep uyretken. Olorla naçılaşparar, çanı ajaktañ azanwagar. Kamdardın tuynın örtöp ijiger, olor kudajdañ emes erlikten dep. Çanı çarlıkı karlıkta ösköp Cet=Calpanov dep kizi bolgon. -Cet=Calpanov munajda çarlagan, Ak-wırkanın salımn alwatga çarlar çajır turum dep. Orus çurtı udawastañ çok wolor, çer eki waşka çarlar, olor oncozı onoo tyzur kırılar. Ol tuzunda Ojrot-kaan keler, ozogdagıylar ojrot alwatın waşkarar, ojrottorgo ırıstu çyrum, ol tuzunda keler dep.

Kının kıstalañ şıralagan alwat, munan kanajır ajırır sıgarın bilweı çyrgen wojlor, munı ugala sın bisti argalaacs keleten turwaj dep, onıñ ajtkanına wıttıer. Özökteñ özököbu tabış etti.

1904 çılда Maj ajda Terek dep özögінде Kırık tuunda bir kanca muñ ojrottor Cettiñ çarлгып ugar деп çuulгыладылар. Munda myrğyul ettiler bir ajga çuuk.

Bu Kırıkta çuunda Altajdın knjazi edip Kırık wajdı tutkan.

Bu ok öjde, kacan myrğyul wolar tuzunda missionerlar munı tabış salgan; ojrottor orustardı kırga wewetenip çat деп. Усы

исунда ол мундъ волур варган: Çajzандар вајлар ојrottordъ орусла кысъктыстырган, авыстар missionerлар ыrustardъ ојrottorло кысъктыстырган.

Бу ок өјдө Кап-Оозьна сeryле вазa missionяның çаан вији епискор Makariј kelgen. Makariј мунда myrgyул edele бу сeryди мытык çepsели çок ојrottordъ варъ алън деп алкаган.

20 Ijунда мытык çepseldy көр муң сery otrjadъ Terek өзөкти курçай алган. Мунда ојrottordъ кынар сьыктајтанъ ваштаган.

Çet-Çalpanovты оның воһъзыла козо ekyди arestovat' edele ајдар алыр çyре vergender.

Mунуң kijninde вазa узакa ојrottordынң çуртарын тонөгьлагандар.

Каан вашкаруу çак мунаяр ващаркы тyjмеendi вaskan. Ојrottordынң myrgyулин саккан, çе орус Каанды оның авыс-missionerлерин оноңдоо өскө şеdeen тајактарын көрвөс волгонъ ојrottordынң çуртарында артыр калган.

ТАВЪŞ.

Каан вашкарууның ващаган телекеј çуу ајдары çок çаан тырени ekelgek kol кысвиле çаткандарга. Канса неме çip тојывас çуу керегине тере. ет, сарçu çуузъ көккин ојrottordынң çуртын тамла yregen. Ојrottordынң çуртарын асьналадарга çууктада vergen.

Каан вашкаруу ојrottordъ салдат едер деп оlordъ алыр алган. Işmekcile krestjандар, çуудъ çаратрај керек çок теп тургандар. Каан вашкаруу олорго izenip волвогон. Каан вашкаруу сананган, еş неме билвеш улус сьнынса оlordъ корьы волор деп. Оның бу санангань çастыра волгон. Салдатка аларга талдар алган бир канса муң ојrottor çуу frontындаан варваска moјноşкondor. Bистii oјто кайра ајы çуртувьстаан çандьзын деп, олор мундъ кату surak тургускандар. Вазa мундъ козон салгандар.

Saldakta çуур алган ојrottordo мытык çepsel çок волгон, кааның vijileri deze, оlordъ мытык çenseldy сeryле korkutkan. Ол тuzунда ојrottordын бир çарымы çуу frontына варваска moјнозыр gran аръ çанында Kalka çеринdeen каккылаган. Бир çарымы туулардаан касьр ськан. Artкан бир канса муң улусты ofitser vijлер кaруулдар алыр çуу frontында okop edip çer кастырага ајдар алыр çyре vergen. Ојrottor çуу frontында ајдары çок кыјалду кыјнду сырле çyгyp iştegen. Мунда tif оорудаң бир канса çysten өгьylegen.

Tuудаң тыşкен агын суулар кыс тымыгын вuzур кырлер çарлар kelgenciler, ајылдаң ајылга өзөктөн өзөкө солун тавыş угулур кeldi. Altajдын өзөктеринде тууларында сыгымçулы куусьн çајылды.

Orus kaan aňtarýlgan, ol bu kynderdeň aň çok. Oný işmekci-
lerdiň revoljutsiazý çamdap taştagan.

Bu tavyş kыstalaňa kыjnalgan alvatъnъ sygyndirgen, çakşý çy-
ryme çederibis dep izindirgen.

Uzak çoktyđ vazыnda çuu frontыnađ artkan ojrottor çandy. Re-
voljutsianыđ kijnindeKalka çerindeen kackыlagandary çandyлар.

Çuu.

Kurc көzim, сырак vudum volgon,
Kөөrkijim sagъzъma kirip,
Ar sanaam çajnar,
Aculanъr çyregi n sagыldъ.

Ajlandыra men көrgөmdө,
Aculu çajnaltanъ kajdaыn!
Ada valazъ көөrkijimdi,
Kajdađ көгүp kalajыn!

Ajlandыra көгүp, kurc көzim,
Анъ көгүp alvajtan emtir!
Анъд vutary ilinip,
Kamсы volup kadatan emtir!

Kajran Altaыmdъ çuuga kijdirgen,
Kaandъ vijdi kajdaыn.
Tөрөл çurtumdъ çuuga salgan,
Orus kaandъ kajdaыn.

Kizi kycin çijcilerdiň şyultezi.

Kaan vaşkaruuna çuldatkan kыstatkan kыjnatkan ojrottor emdi
biske revoljutsia çenulteni verer, avъstar kulaktar, vajlar saducылар
emdi munađ aň mekelep volbos, uurdap volbos dep sakыgandar.
Munađ aň çañ çakşý çyrym keler dep. Çe munъ kanaјta alatanъn
alar bilip volvodъ. Eş nemeni bilbes karaңıjda kalgan bicik bilbes
vojlorъ, vojlorыnda vaşсызъ çok volдылар.

Çe, çajzaңdar vajlar vaza olordыđ uuldary, altыnda tuzunda bi-
cike uyrogen volup, olor vojlorыnыđ şyultezin karşagaыnađ ettiler.

Alarga keregi bu volgon; kyduciler, çoktular orto çatkandar kaan
tuzunda kanaјta çatkanыgar onojtolo çadygar, vajlardың, çajzaңdar-
дың çerine, maыnъ tijbeger, orordың saduuna udurlaşpagarar dep.

Olor munъ munaјta ederge orus vurzuј vaşkaruula symelezip
turar volup vardылар, ojrottordъ kanaјta mekeleze epty volor dep.

1917 ғылда Іjul ажда ҘаҘ-Turaga Ҙајзаңдар вајлар авьстар Ҙуул-ғылар келдiler. Бу Ҙуунда вајлар орус бурзуј ваҘкарууньң вијлеринең сурадьлар, Altajдь ваҘкарағын висти колувьска рајон вудымду едip тавьштьргьр верзин деп. Орустьң бурзујларь алтајдаң альр турган вагыҘ-тарьн ьскьпваска ви Ҙөркө кирбедiler, Туудьң Altajь едip ваҘка волур сьгарвадылар, алтьндагыла аајьпса ҘаҘ-Turaga иездка кирген во-льс волур Ҙада калды.

Olordьң nekeҘken keregi Ҙаңьс волур турган kereginde Ҙајзаң-дар, вајлар бурзуј ваҘкаруула сьпьпса тартьзьр кыреzer деп сананва-дылардаа.

Oktjabr ажда Oktjabrdьң revoljutsiazь voldь. Bastьra oроondo иҘмекciler ромеҘcиктердиң капиталистардьң ваҘкаруун аңтарьр војьньң sovetterip тутьлар. Proletarlardьң Revoljutsiazь uzak Altajгадаа Ҙe-дip келди.

Orus Ҙurtarga Ҙуу-frontьна варган салдатар Ҙангылар келдiler. Olor онь ondo көрүр билip алғандар волгон, вол'шевиктердиң ваҘтаp турган soveter кизи кycin Ҙијcilerди кулактарды вајларды садусьларды аңтарьр оғордың мунан арь вијлејтени Ҙок волзьн деп тартьзьр турган деп.

Altajskijda, Sabalinda, Taraxanskijda onоңдоо өскө Ҙurtarda вол'шевиктардьң ваза Ҙуу-frontьнаң келген салдатардьң волузьвьла ваҘтаpкь sovetter tudульр көрүнүр келдiler. Ҙајзаңдарга, Ҙајларга војьньң ваҘкаруузьла калгансьзьн ezendezeten oји Ҙети. Ҙе оlor онь кыреҘ тартьҘ Ҙоктоң верер деп санангылавадылардаа.

1918 ғылда Mart ажда oјrottordon Ҙьгартулу улустардьң Ҙуунь баҘталды. Бу Ҙуунды ваҘтаp турган ваҘсьларь Ҙаан талдама теген вајлар, Ҙајзаңдар, кулактар, авьстар voldь olorlordьң Ҙагьмь мундыј улустар, Аргьмај Kulundzi, Mixajl Товокон, Төзyleј, Cendekon onоң-доо өскөлери кулактар: Surpaev, Ҙcetinin, Paraev; авьстар missioner-ler Borisov ваза Sorokin. Ҙак ви мундыјлар s'ezd Ҙууньң ваҘсьзь voldьлар.

S'ezd муундиј Ҙер сьгарды Altajдь ваҘка округ едip волур сьгарала, онь, Altajдьң—Kara-Korum округь деп адаар деп тур-гузтьлар.

S'ezdтьң тургускан ви Ҙөви, Ҙајзаңдардың вајлардың keregine Ҙараар kerek voldь. Ҙоктular, орто Ҙаткандар озогьла аајьпса кьјп кьсталаңда артылар, s'ezd teze мундыј Ҙер сьгарган; вајлардың Ҙерине тийвес, Ҙери as uluska кабинет Ҙеринең кезip вервес деп. Oјrottor teze авьстарды-missionerларды көрвөс волгон, ви kereginde s'ezdьң тур-гускан Ҙөви мундыј волгон; манастьрлардың Ҙерлерин olordьң војло-гьна артыр верер, Ҙаңь асьльр турган tserkvelerge Ҙаңьдаң Ҙер ке-зip верер деп. Oјrottor коҘојьмдардың Ҙулдар Ҙијтенинең ајьрларга

sanagandar bu s“ezd çuun deze “koçojьmdarga vajlarga çөр vergen Ulaluda alar vanк ассьндер, бу азьра оlor оjrottordь çuldar çizinder.

Kol kucivile çatkan оjrtordьд çyгym çyгym çадьзын çарандьrar kereginde s“ezd бирdee çөр сыгарваган.

Bu s„ezde vajlardьд kulaktardьд авьstardьд çyulte тавьшкаль boldь, kol kucivile çatkan оjrtordьдаа, өrustardьдаа, канajta ертеp çjiriniң kereginde

Şevalinьд турган çeri yc трактьд beltiri ol трактar сийдьд, Ojмоньд, Кан-Оозьньд вөлup çat. Çe бу Şevalinda кьзылguardianьд отрядь төзөлip vaza Sovettee төзөлip каршагаjьнаң тыңьган. Şevalin Sovediniң турган çeri epty beltir çer volгон kereginde, oo мунан арь воjьньд izin Кан-Оозьньд, Ондаjдьд, Ojмоньд Ajmaktarьньд kol kucivile çatkandarьньд ортозьна өtkyгyp išteerge epty volгон, munda vularдь бирge бирikti rip revoljtsiaga каршyланган upраваньд kyciң ocдо urej саварга сасарга çeңil volгон. Мунь мунajда volзын деп кара-Корумньд upравазь vozodorgo volводь.

Şavurakol vajга vaštatkan upраваньд мытык çepseldy çeryzi Şavalin kulaktarьньд volузьвьыла, çaskьда 1918 çьlda Şavalinдь çuular aldь, кьзылgvardejtсардь кьjнар өltirgiledi, vaza çurt alvatьньд çөөөzezin vлаар тоньр алгыладь.

Cevalkovтьд отрядь Мыjtu çurtunda vaza мунajьр ok etti.

Ojrot vajlarla, orus kulaktar воjлогьньд çyгym çадьзын альр kalardьд kereginde еңle vaštap кьзыл gvardejtserdiң каньн Altaj çerinde төktiler.

Kara-Korumньд upравазь sovetterle çuulazar деп çарьн салды vaza vaštapкьзынаң vaštap Altaj icinde alvatьньд (grazdan) çuun vaštadь.

Kara-Korum Soveterle tartьşkan

Bu vajlardьд s“ezd volup турган тузунда Sibir çerinde vastьraзьнда Sovetter төзөлгөн volгон. S“ezdtьн tutkan uprava Sovetterle çazьt çokтоң kyреzip tartьзыр тура vergen.

Ojrotтоо, orustaa ортоçatкандарла çoktulardьд vлаазьр tartьzar nemel çok volгон, аajь çok көр çакşь çerlerdi оjrottьд vajларьла, orustьд kulaktarь воjлогьна алгылар алган. Vajlardьд, kulaktardьд çerineң çoktularga kezip verer деп uprava sananvagандаа.

Ojrotтоо orus орто çatkandarла çoktular, оjrottьд vajларьла orustьд kulaktarьньд çeri çurtuna tijvezin деп, uprava, orusла altajдьд өc сальр кьрсьгьşьтьrarьн vaštagan.

Orustardь Altajдаң сыгара сырер „Çer-suu Кан Altaj“ bistin onь өskөledө ajtsa „Altaj altajlardьд volор ucurlu“ деп vajlar mundьj meke epty syme salган.

Uprava мытык çepseldy cery otajadyñ tözöp vaštaj bergen. olordyñ komandirlarñ vajlardañ vaza kaanñ ceryziniñ ofitserineñ tutkulagan.

Bu ok öjde bir çarñm çurtarda sovetter tamla vektelip тыңган Uprava voñbññ revoljutsiaga karşulangan kycyn sovetterdi çok edip vassññ dep ijgen vaštagan.

Medzit

(„Ojrotija“ dep knigeden)

T. Gordlenko

Medzit Çaş-turkda tuturdy.

Sanaazь сыканса soktyrtyp salgan Medzit, yc sutka tyrmenin kamerazьnda çadyр, adьр salatan öjn, sakьр turdy.

Bazьnda çuylytip turar şuult tavьş turdy. Oorudañ сыstap turganь, kavьrgalarñ, inderin tuj tudup salgandy çatkan.

Uzykter çöqylder, öjinde tamagьnañ kara koju kan cасыьр, сыгьр turdy.

„Karunca ölyrup salvastar. Klas ötydiñ kyjalьр turgan kyьpna, olorga çьrgaarga kerek... Şlemirler, çьrgazьnda! Vojlorgь, aldьrар konok-kynin vilbester, çе, vojlorgьna-ok çaman volor“.

Medzittiñ yji Evdokija, gorodtoñ gorodko, kijineñ aь, övөгөnin eecip, varьр turgan. Övөгөnine çolugarga albadanьр, көryзур turdy. Kunugup turgan öjinde, övөгөnin soottop, ajdyр turatan.

—Er ulustar tyjmenenerge vaštady... partizandarga varьo korulup çzt... aktardьñ turatan konok öji udaan volvos dep, tavьş ugrat... Olor onьñ ucun tam-la acaptanьр turular.

Kalka tilin bileten ucun, çazyttu ajdatan tavьş ermekti, ajdyр

Bir katap, Marinskij tyrmezine, övөгөnine çolьgarga kelerde ьraь çarьk volup kirdi:

—Mədzit, мынаң касьр, сыгьр vararga evin, men таар sananьр aldьm, vilip turuñ-va... Bu kerekti vudyrege, sen udatpaj sa nanьр, eder kerek... Tyrmelerde oturgan kizilerdi ölyrup çat dep, ajdyzat. frontto çuulazьр, aktar сыгьmdatkan kereginde, olor tam өštöp çat... Meniñ ajtkan syme-sөzimdi, sen vudyrer ucurlu... Ugup turuñ-va? Eñ-le kerekyuzi, soңdo-vo. Bir artьk kyn өdө veize, oroьtьganь ol volor. Kolcak cəryuzineñ aь-veгi ajvaa çyreten, bir çaan vijdiñ kolьnda turgan soldat kizini, men bilerim, Ol lam-zajьñ tyrmege vicikter арагьр vereten... Oo çolgo tuštajla, voьyn çaar aьр varagьm. Onь çaramzьгьр, mekelep salala, aьр araarkan vicigi ordьna, өskө çazaldu vicik edip salarga kerek: bu çazaldu vicikte seni vij şьluga aldьrtьр çat dep, cijip salgany volor... Ondь çazaldu vicikti mee veletter salgan... Onьñ vazatan pecedin salgan, kolьñ epter, çazar

bergender. Sen bu kerektiñ edeten aajьn, çakşь sananьr alala, erten, soñzuunnaç aғь kerektiñ aajь vudyp kalar.

—Sen kanajьr turuñ, seniñ kadьt, sanaa sagьзыñ vojьñdaва? Seu bu kerek-le vojьñ burulanarзыñ!... Bu kerekti vudyerge sen sananьr aldьñ-ва?

—Sananvaj ederge çadьгьm dep voqop turuñ-ва? Seniñ usun oturarga, men emdi-de velen... Meniñ voş çyrgenimneç ne tuza var?. Qandьj-da volzo, seneç-ok tьza çeder... Sen em tura deremnege sy- een kereky kizi vologьñ... Meni erestovat-ta edip salza, meneç көp neme alatanь çok... Men oncoзыn sananьr aldьm, Medzit, oncoзыn.

—Çe, saazyн-la meni vijge aldьrtьp alзыn, tyrmedeç aьp ko- zo varьp turgan karuul kiziden, men kanajьr aғьlarгьm? Bu vicigile meni garnizon vijge çetirze, oncoзыn vilip alar emes-be?..

Seni aьp varatan karuulcьgьñ ol-ok vicik çetirgen kizi volor. Çetirgen viciginde onojьr viciler. Onoç aғь kerektiñ vydeten aajьnca volor: şьltak taар, mee çolugarga. Tenek uuldьn kyynine volьp, men onoç vijan edip verzin dep suraагьm. Çe ajtkanьm oncoзыь bu voldь. Onon aғь kacьp varatan evin, vojьñ sanan, mee kile-be... Men övө- zim.

—Oj, Evdokija, onды tyrgen nemeni sende volotonьn men kacanqa vilbegem!... Çe. onды volzo, velettenip turgajьm.

Çe, onды volзыn! Ajsa volz, vaza-da bir kerekke çaraar vologьm- va... Ondьj volzo, sьkьp tur.

Bir, eki, yc konok eçө verdi.

Tөrtynци kynniç tynynde kameradaç veş kiziniç adьn adар cь- garala, tyrmeniç cedeniniç çanьnda, adьp salgandar.

Sook sanaa taş turanьñ icine kirgendij volup, taç atkanьn sa- kьp alarгьbьs dep, vytrej çattьbьs, araj şalьrt edip turgan tavьşьtь tьñdar, ugur turduvьs. Ne voloton, korkuştu çyrym çadьzьbьstьñ sanaazь-la çeñizerge kycivis çetpej turdь... Medzittiç kamerazьnра, tooьkta kaltrap çarгьm vudyмыly çyулgek bir kargan övөgөн çadьp, көp sөs ajtpaj, bir-eki sөsti şьmьrap, ajdьp cattь.

—Çadar kyynim var... çadar!..

Medzit-le Evkokija ermekteşken kijninde, төrtinci kynynde, tal- tyşte Medzitti tyrmeniç kontorozьna aldьrtьlar.

Çe, bu vojь dep,—tyrme vijdiç volьşcьzь ajtь;—çe, bu kizini aьp var, ojto kelerde, karuuldь tьñdьp salзыn, arestovanьj kiziler- diç sanaazьna vudyp, udavas aldьnaç çaңьs vicikty ijerine çede ve- rerler... Ondьj kerek dep, voş salar өjine çede verdibis...

Anglijskij kijim kepty, ödygi mьjгьjьp kalgan, sarь vudyмыly solqat eder nemezini tapaj turgan.

—Çe, varalьk-ра dep,—Medzit katu ajttь, eziktiñ çanьnda bir-

ebeş turala, olor eziktiң çanьnda turgan tekpizi-le tyzyp, keң çalbak ploşcad çaar çыkтылар.

Купниң çарығы көскө tijip, kezip, кьсьдыр турды.

Çакшы санаа воьр туру-деp, Medzit ugular ermegi-le айдьнды: bargan аjas, çолоj, emegenime aru kijim kijnip аларга kirzevis kaj-dat?.. Bijt деп neme, өltyre çairine çede berdi, kirgedij volzo, ki-relik-be?

—Kirip varza, kajsьn... Çe, kirgenivisti bir-de kizee aitra...
Оноу ваşka, vilip туруң-ва?

—Men vilbej turgan emes...

—Çe, onдыj volзьn.

Оноң ағы казыр—turgan өjinde, bir-dn ermek çok, uncukraj baskladь. Arestovanyj kizi-le ermektenvejten деп, soldattyң сыраj вазь-да кату volup turgандыj, көrynip турды. Kireg аjыдың çаньnda soldat korkуныр, evrede, kajralana көryp salala, çala асык vorataзь-na ozo өdө berdi.

Evdokija ostolьna neme çajьp, meңdep турды. Turgen ermek-kenip, сыраjь çарык воьр, suraktarьn surap турды.

Ucunda, neme undugандыj volup, kajьrcagy çaar çygyre vaady:

Vazьnda mee çok, tenek volup turganьндыj, men... aru camca ştandy-belettep salarga undup salvaj kajьm... Sen, emdi ok, turguza kijnip al... Bu munda camca, ştan, culuk çadyrlar, kirly kijmderiңdi taştar var, men çunup salajьn. Kirly, vijty kijmderiңdi oғыn ystьne sal-va, onьң kijinde vijtele verbezin. Ekinci кьвьна вағыр kijin. Medzitti ekinci кьвьна kijdirele, onьң kijninde ағы volup, bir altam edele, şьmьrap ajttь:

ceden icine көzinek... çulan азьра... orom orto çederiң.

Оньң kijnde тың ugula ajttь:

Kirly kijmderiңdi munda toolьka sal.

Ezigin тың vektejle, keregин meңdevej iştej berdi.

15 minut krezi өdө berdi.

Eecidip kelgeң karuul-soldat çala sezinip, көzi-le ағы veri көryp, ағыкь кьвьна көryp salarga, evin vedirep турды.

Оньң кууп sanазьн азьндра toktodyp salarga, Evdokija ezi gin асыр verele, кьjьгыр ijdi:

—Çalak, er kizim munda çok volьptyr!..

Канаjьp çok? Kajkar, ағы veri көryp, soldat ermektendii ol kannaar vaady?..

Bargan volьty.

—Канаjьp bargan?

—Barganьnda neme çok, kijimin alala, көzinekteң kalьp barganь ol volvoj.

Sen kulugur çyul-be! Men ondyj kerekti bilgen volzom...

Ondyj-volvoj kajsъn—bilgen volzo, sen syreen cugulda-ba... cuguldan voluş çetpes... Sen, tenek vaştu, etken keregin ucun seni emdi ok adьp salar, munь sanaьp kьr. Emdi voş çyrgen ьjndi, te-gin-le çerge ьtkyr-be. Bar nemeleriңdi alala, bu gorodtoң ьrap va-rarga kerek. Soldat kijimiңdi suurьp taştajla, ьske kijim kilip al. Bu kujm-le uraak vaгьp volvozьd...

Oj, sen meni ьltyrterine çede verdiң... Tyryge kьmьp saldьd... Oturala, sanandь.

Emdi kanajdarga turuң?

Men emdi-ok vokzal çaar varatam.

Sen, Avdot'ja vaza epty-ok volьp turaң. Munьd kereginde, sen-de vaa çok çe, çakşь volzьnl.. Emdi men partizandarga cike Kuznet-skiј çaar varatam. Өvөгөнине çolugar volzoң, ezen ajdьp var. Vre-mennьj pravitelstvogo emdi turup vozodьm dep ajt.

Ol cerylerdiң vazar, varar vazьdь-la vudьn evre edele, ezik çaar katu vydymdy vazьda-la vazьp cьga verdi.

Eңirde, temir çoldьd poezdi varar aldьnda, vokzalda Evdokijань tudup alala, gorodьtь otomь-la vastьrvaj, een çer-le, onьd voluzь-la Medzittiң ajrььp cьkkan tyrmезine, çetirip saldь.

Butkаnьd çаnьnda sanaarkap, bir-de neme sananvaj, raak çerge koryp oturgan yj kizi-le ezendeşti.

Çeңe, mee icirge neme ver... Men çyk-le vogo çettim, syreen izy kynder volьp turu... Çaaş aldьnda volvoj kaisьn.

— Neni ajdьp turuң?

— Icerge neme verzeң dep, surap turum.

— Sen kem, ne kizi volorьd?

Meniң adьm Medzit... Men kackam—arestant... Çаnьla tyrmeden kacьp cьkьtm... Bir-de kycym çok, tyregeñ kizi men, koryp tu-ruң-ba...

— Воjьmnьd ulustarьta çedip alzam, onoң arь eder keregi-bisti olorgo kergizeribis!

Munьd kereginde sen ne ermektenip turuң?.. Bu mundьj kerek sesti aidar-ba? Bu seštordi seş-ermek tudunbas kizi ucurap ugar vol-zo... ukpas kizee ajdьp salza, ot tuşta ne volor?

Sen bir-de neme aйтpas kereginde men see ajdьp turum... Ki-zini bilip alzaң, çazьtu nemeni bir-de kizee ajtpaj çyreriң, kizini vil-bezeң çaman sanaa sagьzьd-la çarlap salala, onьd temdekerin toolop ajdьp salarьd. Cikezin ajdьp verze, pьzu çart volor.

Оньзь cьn volvoj kajsьn. Өrө vaгьp otur erkem... men kelgence bu eziktiң tekpizine oturup al, men tyrcele kazьntь (pogrev) çerden kvas альp kelejın.

Kijiminiң edegin kыstar alala, ыdygi ok kazыntь erine meңder yre verdi.

Dorkal.. Kejkal.. Kыstar! Ugur turugar-va?

Ne ene? dep Medzittiң kijninen solun kiziniң aldыnda altanьp-korkunup ak vydymyly kazыsактың тың тавышту yni uguldь.

Samovar turguzьgar, turanьd ici aru volьzn dep, polьn sibirip, arular salьgar.

— e, ыmdi-le.

Bazьp kelgen, ovogon aajьn Medzit aңь-la sezir vildi. Butarь sьstar turdь. yultyp turatan ыlenniң ыдынаң vaza kaң ыjinen vastra edi ымzaj verdi. Bazьnda шуult, тавыs турdь. Ajьдың yj kizizi kelerde, Medzit konyр алarga surандь.

Tyn kireten ыji ede kelerde, sen kanar varazьd konvoj... Biste korkor nemede ok, kiziler-de yrvеjten: uuk deremnee etre on eki verste volor, gorodko etre deze odus verstedeң artыk volor. Meniң ыvөгөңim Nefed Fokeic-te udavas keler volor. ыvөгөңim syreen akшь kizi edi... onь-la kozo urtap adьp turganьm iirme ылga cedip vraat... Ozo bis deremnede urtap atkaпьbьs, emdi deze munda... e, emdi tura icine kir, aьlyсь vologьd.

Altajda grazdan uu.

Soveter Sibirde тыңp vaza revoljutsiaga karшу upravanь syrup sasаrьna ojrottorgo voluzup alvaj kaldь. Munь munajda ederge volь dьrvagan neme 1918 ылда aigьda burzuj ыskө oroondogьnyң seho-slovaktarьnyңla akьgvardejtsardьd etken tyjmeen (vosstanie) voldь. Seho-slovaktardьd voluzьbьla Sibirde sovet vaškaruudь sasьp salдыlar. Bir kanca ajьdь vазьnda ak gvardejtsardьd ofitserleri turgan vaškaruunь aңtarala, vaškaruudь admiral Kolcакka тавыстырьp verdi. Bastьra Sibirde Sovet iшcilerin istep tuda verdiler. Krestandardь vazala katar uu frontьndaan ijgiledi, e bu ijerde Soveterle uulaшьyn dep ijdiler.

Šak bu mundьj vaškарula Kara-Kogьmnyң vaškарuu bir өpty ištedi.

Upravanьd voluzьbьla Satunin, Kajgarodov vaza olordoңdo ыskө kolcактың ofitserleri urt alvatьla tartьzarga мытык өpseldy otrjadar tözөгilediler.

Kөp ulustardь otrjadka tartьp alardьd kereginde, bu otrjadka kirgen ulustьd oncozьn kazak uktu ederibis dep izemcily meke ku-ucьn salgan.

Sovet vaškарuudaan kyundy kizi dep kemdile sesken volzo, olordьd oncozьn kьjnagan сьbьktagan. Altaj icinde kajdala Satunin Kajgarodov көryngende alvatь korkunьp tajga taštaan kacatan volgondor.

Satunin Cergacakta tyjmeendi (vosstanie) vazala, munda 9 kizini adьp salgan. Satunin ok Cargьda 12 kizini (krestjan ulus) voro- taga vuup salgan. Muraška dep ьurta polkovnik Sokol'skij sovet vař- karuuga kyyndy volgon dep 53 kizini vuup salgan. Oндajda kapitan Keller ьurt ulustьң kьp ьaгьмьн камсьвьяла sojгон. Ol бирdee syree- tir vodonoвoj, arajдаң vudьн ьerge salьp vazьp ьyрген 78 ьaшту Zat'kova dep kargan yj kizinidee камсьяла sojгон.

Адьшла камсьнаң Altajda ontu ьajьldь.

Satuninla Kajgarodovtьң alvatьнь munajьp kьjnaganь Kоlcaka- daa uguldь. Munьң ucun Kajgarodov Kоlcaktaң mak aldь, vaza Kоl- cak voььн Kоруladarga Omskijdeen, onьң divizionьнаң bir ьys kizl aldьгьp aldь.

Bajlar kulaktar munь kьrup ььpsinip tokьnaj tyštiler. Emdi vaza katar ьoktular tura ьygyrup sovet vařkaruu ucun tartьspas dep vodьp turdular.

Partizandardьң ьajьlganь.

Kacan Sovet vařkaruudь aңtararda, kьp vol'ševikter kasьp ьь- гьp ьazyndьlar. Bir ьaгьмь deze kalcakтьң tyjmezineң kasьp ьькь- ladь. Gorodtorda ьazyngьlap ьyrgyleди kьp ьaгьмь deze dermnedeen varдьlar.

Vol'ševikter turguzala ьazytu (podpol'nyj) jacejkalar tьzьgtlep tura verdi. Kьrер kyyни ьok volgon Kоlcak vařkaruula tartьzajьn dep sanagandar oncoзь jacejkanь ajlandьra biriktiler. Ondьj ьazytu jacej- kalar Kоlcak vařkaruula tartьskan krestjan tyjmeenderiniң (vosstanie) vařtapkь vařсьзь voldьlar. Kajьnda vol'ševikter vařtap tyjmeendi otkyryp turgan ьerde, oңdo tyjmeen otkyryp turgan ulustьң ortozьna ditsiplina bir ьopty tartьzazь var voldь. Ondьj otrjadtar vařtapkьzь- naң ala ucuna ььgara sovet vařkaruudь ojto kajra turguzazь ucun tartьskьladьlar, vaza onoң aгь krestjan alvatьнь voььн ajlandьra vi- riktirip ьaan kycty partizan ceryuzin tьzьp ььgardьlar. Munajьp ьy- yltely tьzьp ььgargan tyjmeender, ьалаң ьurtarьnda vaza altaj tuularь- ньң altьnda ьькьladь.

Bu tyjmeender putilovtьң iřmekci vol'ševik Ivkin vařtap turgan Ziminskij dep ьurtaң vařtalьp ьькьть. Munаң bu turguzala vaza vol'- ševiktar vařtap turgan Bьstro-Istok rajondaan vosstanie kьdrylip var- дь. Bu munь ancadala kiceep vařtaganь Ust-Talmenka ьurtтьн, So- loneřenskij rajonьң ьoktu vol'ševik Beljaev Grigorij Stepanovic voldь. Onьң vařtaganьla Sibirjacike dep ьurta tyjmeen vařtadь. Beljaev munda atka minele voььннң tьlөл Ust-Talmenka dep ьurtaan ьurgutь, munda vaza ьanь otrjad tьzьdi. Voььннң otrjadьla eң oзо vařtap

Сур. 17. Ојроттор—Partizandar.'

Boļsoj-reckadaan, оның кижинде җаан Баҗалыктаан, оноң Җерно-Ануҗа җетире варды. Қайдала, каяндала п. Белҗаев көрүнүп келгенде крестжандар туҗмеен сьгарып оның partizan отрядына козулуп турдылар. Удаваганда partizan боļшевиктердиң ортозынаң талдана керси деген командирлар талдыр ськты. Ансдала онсозынаң артык туулу Алтайда partizандардың сууген командирь Иван Иаковлевич Трет'як вольды. Оны озо ваҗтар отрядтың командирьна тутылар, оның кижинде полктың командирьна, усунда деже, ол 18 муң сьрүди ваҗтар турды. Нөк. Трет'як кату җолла ертер өдүр, таҗга азыра өдөло воҗпың отрядыла козо Қан-Оозына ськты. Нөк. Трет'яктың Кара-Корумның ак гвардејсардың атрјадтарын җуулар тоскургань җапыс катпартаң емес вольды. Partizan отрядтары Қан-Оозында ак гвардејстердиң отрядтарын җуулар тоскурала, оноң ары олорго Қыҗык өзөктө җаан коромты етти.

Нөк. Трет'яктың бу вазыр җаткан җолунда, оо ваза җапысдан кыс козулуп турды. Көп тоолу огоҗ partizan отрядтары нөк. Трет'як келгелек тузунда кенетиинең ак гвардејсарды тавары җуулаҗтан волгондор. Емди деже олор туунаң тузыр Трет'яктың partizan сьрузыне козулдылар. җаткан җурт улустая partizандарга козылдылар. Қыҗык өзөк-

tiң җаткан җонь оjrotтор
partizandardь kolunda
кьзы мааныу utkup сь-
ктылар.

Кьзы сeryге җуу-
латкан kolcактың сeryузи
Cuj трагьн өгө Kalka
җеринҗаар касьр ськьла-
ды. Nөk. Tret'jak воjь-
ның сeryуyn трактаан, kor-
сак җeryу өдур ськра-
зын деп, olорды тозыьр
җууларьна сery иjди.

Munda ok Kapa-
korumның karateli Kaj-
garodovтың oirjadьн җуу-
лар састь. Ғе, Kajgaro-
dov воjь revoljutsiага
karшу volгон бир kezек
uзьыла касьр сьгала
Kalka җеринҗаар касьр
kirdi.

Ғур. 18. Nөk. Tret'jak.

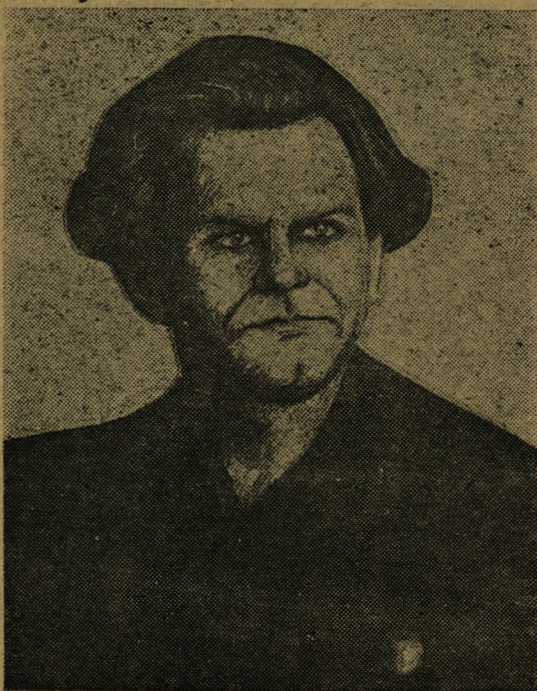
Revkomdor.

Кьзы сery partizandardьн voluzивьла 1919 җыlda Tuulu Altajды
Kolcактың Kapa-korumның сeryузинең ucuna сьгара агуулар сьгарды.
Aktардын artkандарь Kalka җеринҗаар касьр kirgilediler. Olorlo kozo
vajlar vaza Kapa-Korum вашkarуузыньн вашkarуусьларьн җагьть
Coros-Gurkin ваштаган kozo кастьлар. Olордын бир җагьть касьр сь-
гьр volвоj salala Altaj icinde өзөктөрдө, җуртarda туулarda таштarda
касьр сьгьр tarkадылар. Kanca җys kilometr сөjilip bargан өзөктөрly
tajгалу Tuulu Altaj kackьндарга җазьнарга epty volгон kereginde,

Olor oncoзь uncukraj җовозьы verdiler ofitserдиң саjьтардын
mundirlарьн тегин ишмекциле krestjanьн kijimine толудьлар. Soviet ва-
шkarууга иштерге сапавадылар. Epty өjдиң kelerin сакьдылар, sovet
вашkarууга каршуньр оньнла тартьзарга.

Кьзы сery kelgen kijinde Tuulu Altaj yc rajongo вөлынген
volгон: Шevalin rajонь, воо суй трагьндың icinde җаткан җурт kirgen;
Ulalu rajонь, воо Kадын суула kezilgen җерлердиң oncoзь kirgen;
Ojmon rajонь, воо Ojmon трагьндың icinde җаткан җурт kirgen.

Ғань төзөлген rajоньн revoljutsia komitetериниң алтьнда турган
kereктери mundьj volгон ne nemenl tokunadarь, alvatь җонго sovet

Şur. 19. Altajda sovetterdi tözögen Paparde L. A.

tyşken, ak gvardejsardıñ frontında turup uc ғыldыñ turkunıña aşka çedinbej turgan Rossia işmeǵcilerine voluzatanı, olorgo sarçu, et, aş ononđoo öske kursak veletejteni çañ tözölgөн revkomdordıñ altında talđama çaan kerekteri mundıj volgon.

Revkomdor vojlorgıñızdın izin başıadıp kerek işteerge aktiv ulus çokko çuuk volgon. Ol tuzunda kommunistardıñ birdee jacejka çok volgon. Komsomoldor çuıptı çok volgon. Partıanıñ başıarkı jacejka 1920 çylda fevral' ajda Ulalıda tözölgөн. Ojrottorıñ partıanıñ clenderin savarlarda toolop algadıj as volgon. Raşıarkıda partıaga kirgeni İvanov-Medzit, Ivan Alagızov, Bekin, Arajatov Celekej, Sofronov, Suzorova, Cernov Aleksandr, Belkov ononđoo öskeleri volgon.

Bu mundıjdy көrup vajla kulaktar

başkarıuıñ ucırun, onıñ ne iş iştejtenin çartar ajdıp vereri başa yrelgen çajralgan çurtı ögө көdyrup тыңдарыñ işteerge kerrek volgon.

Kara-Koğым Altajdyñ hozjajstvozın çajradıp yrep artıskan volgon. Aktardıñ aңsılar korkutkan alvatı çurt hozjajstvozın taştap, onı көrvөjdөө iştevejdee tajga taşka kasıp көсүр сьkandar. Aktardıñ тоозь çokтоң çuup turgan çuıuş ojrottorдыñ çurtын ajdarı çok vuskan.

Bu, mundıj tuzunda rekomdarga mundıj çaan kerek

Şur. 20. Ojrot ovlrevkomnyñ pred. Ivanov-Medzit.

vaza Altajda artkan ak gvardejtstar vazala kedyrylyp sьkьlagan. Olor alvatь çondь vojlorьna çuuktada tartьp alarga, olordь vojlorьna sьstөгөndөр.

Olordьң ajtkanь mundьj volgon: „Olorgo vytreger, ickeeri tьs çerlerde asьna volar çat... Onьzь tegin neme... Oncozьla tөгyndegiler çat. Aştь Germania çerinçaar ijgiler çat... Nemetsterge sadьngandar, krestjandardь kьjnağьlar çat. Aştь ol çetkerler çьdьdar, çьdьdrajьn-ca kalbastar“.

Tujmeen sьgararga syrekej veletengilediler. Eң ozo vaştar Ak—Anujdьң kulaktarь kedyrylyp sьkьtlar. Olordьң kijninen Samalda Semenek sьkьtь, Lebed aймаğьnda Ştanakov sьkьtь, Cuj traganda Tөzylej sьkьtь Cujda Sekurakovtar Karmanla Tavar, onoңdoosөskө көp vi vular oncozь sovetsьkь vaşkaruuga karşuulanьp tujmeen sьgardьlar.

Kajgarodov vaza katap көrynyp keldi. Ol ak gvardejtserden otrjadtu granь azьp ojto kelgen. Ak gvardejtserdiң bir tuduş Altьn көldөң ala Buxtarmaga çetire fron volup vaadь.

Baza çañьdaң Altajda grazdan çuu çuuktap keldi.

Altajdь uc rajon edip vөлğөнi vanditarla tartьzarağьna kyc voldь, vaza yrelgen çurtь çazarağьnadaa Tөs vaşkarudьң vergen aş çuuzьnьң, onoңdoo өskө kerekerdi vaşkararga kyc voldь. Munьң usun 1920 çьlda revkomdordь toktodolo, onьң ordьna Tuulu Altajdьң uезд төzөldi.

Partianьң uезд komitedьnьң kasьzьna L. Paparde, uездtьң revkomьnьң predsedateline Mixail Pravda tudьldь.

Altьnaң turar oblastь төzөгөнi

Sovetsьkь vaşkaru turganьnьң vaştarkь çьldarağьnda vanditarla syrekej tьң tartьş voldь. Mundьjdaa ajlar voldь, kacan Tuulu Altajdьң uезьnda kirip turgan 28 volьstaң sovetsьkь vaşkaruulu 5 volьs artkan, onoң өskөzi көdirezi vanditardьң koluna kirgen. „Atkararga veletegen aştь çoldo tutkьlar çat“ dep mundьj tavьştar kyn kelgiler turdь.

Uездtьң partia kommittedi kommunistarga komsomoldorgo kьsьru saldь, oncozь mьltьk tudunьp çepsenzin dep. Olordoң aңьlu kereke sьğьp vanditarla tartьzatan otrjadtar төzөldi. Vojlorьnьң kuynile kirip vanditarla tartьşsьn dep altьndagь partizandarga vaza kьsьru saldь.

Sьnьnca vaatьrlangan tartьş vaştaldь. Bu tartьzu tuzunda kol kucuvile çatkan ojrottorla orustar vanditardь ofitserler, vaza vajlarla kulaktar vaştar turgan emtir dep, laptap көrgylep aldьlar. Munda çartalьp көryndi vajlarla kulaktardьң usun vanditardьң tartьzьp turganь. Munьң usun olorgo altьnda mekeledip kirgen kol kucuvile

çatkan ojtrottorlo orustar, olordoñ ajrlyp sygyp kactylar. Kajgarodov, Semenek vaza ononçoo eškeleri olordy vojyna tudup volvodylar.

Condog vaatylanyp Kajgarodovty kaja taştn çiginde kijninen aly isteze verdiler. Suj tragyna kirele ononç ojmonç, tragyna kirele Kajgarodovty Onçaj çalynda, Kan-Oozynnda, Kyrlykta, Avajda, Keksuu oozynnda çuldar çuuladylar, usunda kelip ony Katandy özeginə suktular. Munda ajlandyga tujuk tuulu çerde kelip çatkan kzyly ot. rjadardañ tynym artyp artar voloryma dep Kajgarodov izendi.

Katandydaan cike varyp Kajgarodovty alyp volotonp çok volgon

Muny kanajtar evi var? Çe bu tuzunda cery komandirlary eki otrjad tezeyle olordyñ vazyna nek nek. Dolgixla Voronkovty turgustylar.

Olorgo mundy çakary prikaz verildi: çalamanp kizi edup volvos tajgalaryn azyr edup Kajgarodovtyñ çalyña çuular cacsyn dep Kajgarodovtyñ vojyn deze tyrygedee volzyp ölgengedee volzyp tudyp kelzin dep.

Neker Dolgix vojynp otrjadyñ çaan çoldyñ volgoj aңызlardynda çoly çok azyr ötkyrdi. Bu varar çoly katuda volgon volzo algan prikazyñ vudyrdi. Kajgarodovtyñ otrjady çuulatyryp cactyrdy, Kajgarodov vojyn munda eltirti.

Bu tabş Altajga karşagajyña çajyldy. Alvaty çon tıştanp tyndy. Us çyldyñ tur kunyna alvatynp kundyn sygargan Kajgarodov, emdi çok. Artkan cacsylan kac-kyndar vojlor kelip kirgiledi.

Banditardy çok edip cackanda, uезд çuuda yrelgen çurtyñ kar şagajyña aldandydagy ejine kondyga çarandyga verdi.

1922 çylda Altaj vojynp altynnda turgan çurt xozjajstvo izinde turgan zadacalardy karşagajyña çyldyga vudyryp saldy.

Çur. 21. Oblispolkomnyñ predsedateli Algyzov I. S.

Baştapkь Ijunda 1922 җыда Bastra rossianьң Sovetter başkarar төs Komitedi Ojrotьң altьnaң turar oblast volзьн деп җөр сьгардь. Качан бу солун тавьш өзөктөргө җуртarga җедерде айдьр җетпес сыгымци boldь.

Җаңьsla совет başkaruu mundьj as toolu alvatьga aldьnaң ваьka turar başkarьnar başkaruu верип җат. Altajдьң eli җопь мунь тьң lapтар билген, муньң усун vanditardьң мекеle nedee айткан сестерине бутреген. Ең усунa артан калган vanditar воjлогь туудаң таьстан тузур җуртьң ваьkaruuna киргилегендер. Altaj мунaң агь амьгьнаң җуртьн җарандьгьр mal азьгарьньң җолuna кирген.

1922 җыда 1 Ijunda сьгargan Bastrarossianьң ваьkarar аjы Төs Komitedьньң җови mundьj volгон: „Ojrot alvatьньң altьньң turar oblast вудьrer, онь Rossianьң Sotsialist Federativ Sovet Respublikазьна kirip turar eder“ деп.

Тош мөңкүлүкту роходь.

Штав mundьj prikaz берген CON-ң артык тaldama деген улузьнаң eki otrjad төзөjлө, оньң komandirlарь edip Voronkovla Dolgixть сьгарар деп. Бу eki otrjadтьң кьцин бириктиреle, olordь өштылердиң тегең kijnindeen ijer деп. Куун kajрал җоктьң vanditardьң турган җериниң ортозьна киреle Kajgarodovтьң воjьн өlgөngөвө туьгеvө tudьr kelzin деп.

Бу тургускан керекти вудьrвeјince kajра oјto kelvezin деп.

Апрел' аjдьң ваьtapкь кьндеринде бу җуuntulu otrjadтар ськандар. Бир канца кьндерге olordoң бирdee neme угулваган. Baratan җоль мөңкь таjга кьр азьра volгон, munda җаан җол җок volordoң volgoj аңсылардьндаа җоль җок volгон, Катандь сууньң ваьзьнда ат өдур volbos җаан кар volгон. Vanditardь суулар cacарга вагьр җаткан otrjadтар, бу мунajта Arkьт җаңьнаң өштылердиң kijni-нең куура согьр кирерге санан. Тунувиле тузувиле җуусьлар воjлогьна җол тактар өtkileгендер. Attar агьр кьсуни ськан. Атьндаа kiziniңdee kursагь җетикпес volгон. Қалгансь сухаразь ськан. Җьс алтон атть агьр тура туькен усун җаламан таjгазьнда таьтагьлаган.

Кар көкөзине алдьгьр attардаа kizilerdee өlgьlegen.

Tьndele ebeш тьштанарга тыра туькьyleп турган, otrjad ортозьнда mundьj komудал ськан:

—Neker Dolgix, ot salьr сьльнарга җөр verzeң... сьдазьр volвоj враадьгьвьсь... ijt oшkoш sookko кьгьлатан emtiribis... Kөрзөң, бу не volup җат... korkuшту... Tiш тишке tijbeј җат. Бу munda җөдыл оогуда таварьнда uzak җок... Sen мунь сананзаң... Altьнсь кьп от salвај бу җеткерly таjгада җуьрүр отурувьсь, munda җастьн соогь кьштьн

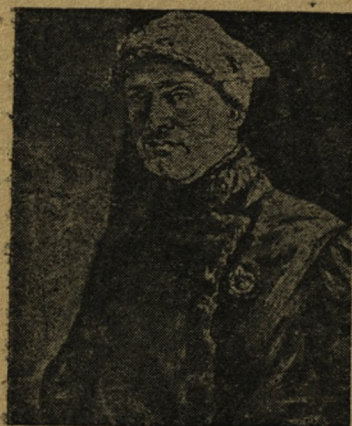
sooğnaң artыk... Nөkөr Dolgix ot salarga çopti verediңbe? Bis munda taştıң kijninde kirip alala otъ salzavъs, ol өstylerge көгynbes.

Çok onды çөpti verbezin, otton ulam vanditar bistі көгyp alza, bisterdi tomonokсыlapla vьlca vazьp kojor, slerdiң kemigerdee volzo revoljutsjaga kerek. Kem ditsiplinany vuzur turgan volzo, onь adьp salarym! Bildigerbe? Ermek çoktoң!... Emdi munaң arь vazala varatьbьs.

Kijninde төrt çys verste artь.

Altında Kajgorodovтың ştavь turgan Katanda voldь. Bu Katandy-da eki munnaң as emes vanditar var dep otrjad onь bilip turды. Conдор deze bir kezek as ulustar, erik çokto olordың kyci çetpej kalza olordың munda kьrdьrganь ol. Kemzindee сыгьp varatany çok. Kandy kizi kanajьp suuryьp сыksadaa oo tuuga taška өlym volor. Ujaң sagьştu ulustar çeңip vologьbьs dep izenvej, mundьj ermek salдыlar.

Қайдаг bis varьp çadyгьbьs, biske munda өlym vologь көгynvej turuva... Olordың kyci тың, ijde sagь сыkan. Vagьp өl dep vanditardyң oozьna biste taştar verdі... Em tura oјto kajra çanyр volgodьj arga var tuzunda, kajra vurylarga kerek... Nөkөr Dolgixa suralta turguzar kajra oјto vurylyьn dep. Kemge kerek bu munajьp vaatьrlangany! Biske onьd birdee keregi çok. Mundьj as tolu otrjadtla vanditardy kuura alar volup kijnineң kireri kemge kerkytь?... Neniң usun vastьra brigada kirvegen? Öskө ulustың kolubьla yzyydi karmap alarga sanap turgulagan volvojsьn...

Сур. 22. Тоғ менкыликтің ваатыгь Dolgix I. I.

Munajьp çanysla revoljutsiaga karşu, çetker volgon kizi ajdar dep Dolgix ajdala, onоң munajьp ajты:—Nөkөrlөр, komandirlar, slerge turguzala otrjadты cery kolonozьna turguzьn dep prikaz verip turum! dedi.

Smirno!... Meniң komandamy ugugar... eskandrondor çuudyң kolonozьna turugar! dep nөkөr Voronkov komanda verdi.

—Turugar!—dep onоң arь tavьş ugulды.

Dolgix altыndaan ozoloj сыkты. Olordь arajdanla sakьdь kasan ulustardyң tokunar turaryn. Onьd vaatьr oşkoş vudymі oncologьna көryndi.

Ol munajta ajты:

—„Nөkөrlөр... Altьbьsta bistі өlymdee sakьp turganynda maat çok. Bistің өştyuvis bisteң on katar artыk kycy... Onьzьdaa сып

bistin cыдалыбыстың cы-
 кань... Атагыбыс бутарып
 арайдаң көдүгүрүп вазыр
 отурлар... Çe ol çараар-
 ва, мунанъ bis oјto kajra
 бурузавыс... Бу çараवास...
 Çuu тузунда çенydi ol
 алып çат, кем сууна cы-
 гара кату çалтанвастаң
 турушкан волзо. Bis kom-
 мунистар, партизандар...
 биске Кажародовты çок
 etsin деп çуудың çаап
 кереги вөрилген. Ерик çо-
 кто bis өлзөbis бистин ор-
 дыбыска çаңь çуусылар
 келер, уcu усунда ком-
 мунист партианың кереги
 çеңвејинце калвас, бу bi-
 стин еңле çаңьс cып ке-
 регибис, муның усун bis
 өлөрдөө ucurlu. Ер војь-

Çур. 23. Партизандардын Çаламанды ашканы.

высты ұјатка калдыр-
 çуудың ucaskазынаң bis oјto kajra çандыра вазар усигыбыс вагва?
 Кем мунанъта сананыр турган волзо, ol vanditarga беринген—bistin
 өштуыbis. Мен surap турум otrjad icinde бир анды ұјаң sagышту, му-
 наң oјto kajra бурлар деп таар турган кизини мунда em тургузала
 адыр салар деп. Мен surap турум, мен sлердиң командирьгара тургузала
 бу otrjadты ващар çууга кижdirzin деп приказ берzin деп... Ајдар
 сөс sлерде нөкөрлөр.

Кажкар көрөг тавыш çок тым volo верди.

Көстөрin кылыш тејиш көгүрүп улустар nenidee ајдарынаң ерентip
 турup койдылар. Кемдее војьның ерентигенин ајдarga кycи çетпеди.

Оноң аръ Dolgix айтты:—Sлер uncукpай туругарва? Онды волзо
 мени адыр салыгар, frontь тащагар, ајлыгардаан çаныгар, korkунcaак
 кудь cыкан ұјаңдар волup ұјат çогынаң өщтылерге вагьр бирикилегер,
 bis партизандар коммунистар деп кемгедее ајтпагар.

Мениң команданды угыгар... Көргызыр берген таңмадаан... ot-
 рjadтың командирьндаан... eskadronла адыгар... Nениң усун каманданы
 тоовой туругар? Онды волзо мен ададьм... казыла онысць ok алар...

Ващаркызын,—ol otrjadь oјto бурур деп tapкан кизини көргызыр,
 он altam алтындаан cыгара вас!—деп команда верди. ♪

Sagъзь ськан otrjadnik, eви çokтоң видьн солъштыга вазьр şe-
tengenең ськть... Dolgix adьp ijdі... Kelip çatkan temdenip turup
volvoj takьlgансылар еки kolun сөjë сальр kardaан вазь көмyle çь-
гьldь.

Dolgix оң çанында flang ucunaң: bir, еки, yc деп тоолоj verdi...

Munь ukan çuucьлар oncoзь bir ynvile kьjгьrdьлар: Bolor: Bis-
ti ozolodo vašta nekер Dolgix. Kara-kula oškoş soguzarъvьs... Van-
dit Kajgarodovka olym!

Onvir aprelde taң atkanda, onоң arь çyrgilep ijdiler.

Katandьnьң sraj çuuk altьnda kelgende otrjad еки vaška vө-
lyndi.

Dolgix Tyngi çolьvьla çyryp ijdі. Voronkovka vaštatkan eska-
dron Altьgь-Ojmonьң tragьla Katandьdaan uulanьp çyryp ijdі.

Kajgorodov, onьң garnizonьң çuular alar neme çok деп амь-
rap sajrap çadьp ijdі. Ol, onь kajdaңdaa kirip çuular volvos деп
ізendi. Sagъзь ськан çyylgek kizi bu mundьj arvytkeniң şivezine
kিরer деп sananar onоң vaška kizi kирer деп sananvas деп vododь.

Kenetineң mьltьkтьң tavъзь ськть, еkinci, ycynci. Oromla ulus-
tar nedee aajьn vilbej çygyruşti.

Kajgarodov ezikteң çygyrup ськть.

Bu munda ne volup çatkan ol onьң aajьn vilip volvodь. Kajdadaa
çанытаң ok çuular otti, nedee onьң оң çardьn kujdyrdi. Çeңin тө-
mөн kьзыl kan tегylyp tyşti. Ojto turaçaar kacьp kirdi. Podpol'e-
doon (poldьң altьndaar) çazьnpьr kirdi. Kolun keze tudьndь. Alva-
danьp ugarga sanaganьn tьm tavъş kesti.

—Ucuna çetkenim, ucuna çedip olgөнim bu turu!—деp katkan
erdin kьjмьktatь.

Mьltьk çepselin taştap, vanditar arь veri sovьgьldьлар. Olordоң
bir kanca çys kizi oltьrildi.

Çurt xozjajstvonьң öskөni.

Kommunist partijanьң vaštaganьvьla Ojrot vojь altьnaң vaška
turup çurt xozjajstvozьn kapşagaajьnaң çarandьgьp öskurdy.

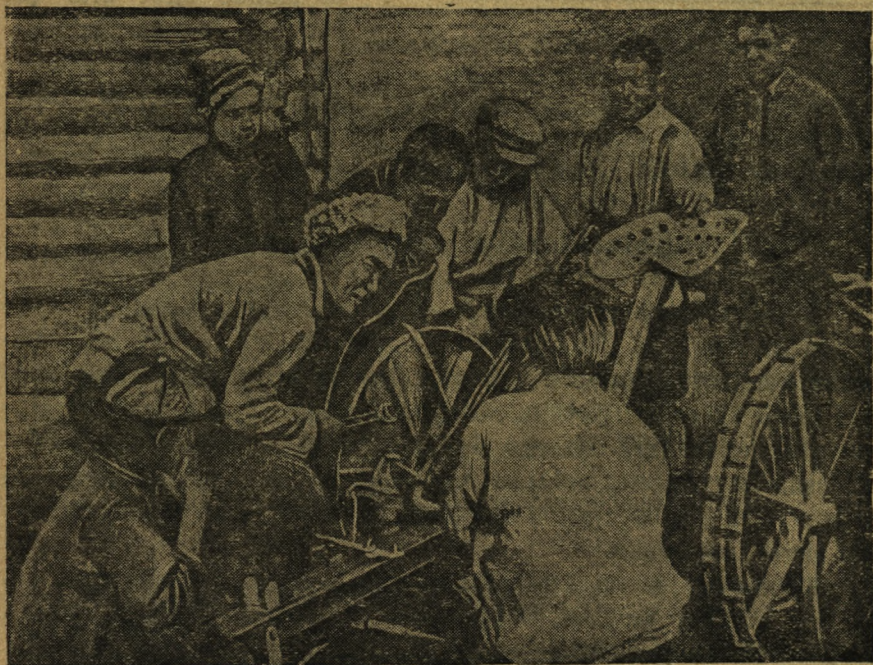
Ojrottordьң erkindеp azyragan vajьk maldarь imperialista va-
za grazdan çuu tuzunda syrekej astadь. Özөktөrdө maldar as völdь.

Sovet vaşkaruu volgon kijninde Ajmaktarda vaštavkьzьnaң mal
vmder veternar ucastkalar acьldь. Ojrottor nalog kereginde çaan
çeңilte aldьлар. Budaa, öskөdөө voluştьң kereginde çurt xozjajstvo
çьlgьr östi, 1930 çьlda mujьsty çoon maldь 1923 çьlga tьңdeştirip
kөrgөndө, onоң еки katap көp völdь, ook maldar deze yc katap
көp völdь.

Revoljutsianañ ozo aştı sraǵ as salatan volgondor. Malvıa azǵanır çatkandar. Kaşan karlu tozonıt volgondo maldar olgylejten volgondor, çoktular tamla çoksurajtan volgondor.

1923 ılıda vasta Ojrotto kedyrezile 18 muñ kıra salǵan volgon. 1931 ılıda ıra salarıt tirt katarpa çuuk koptegen.

Bu ok ojde eskede iştter vudyrgen volgon. Ojmon tragın elvetken, eski suj tragın vaza katar çazagan, çañıdañ kadınñ on çañla trag otkyrgen. Karşagajdaa çenildee Ojrottko tovardı tartar volo bergen.

Çur. 24. Өлөр kezer maşınanı çazaganı.

Ozogıda ojrottor atkala minip çorıktarın vilgen vaza suj tragın özö tømøn avralu sanaktu attardıñ, arajdañ ılıǵanın kergøn volgon. Emdi onı eře tømøn taldamadaa atardañ artık, karşagaj neme tartkan maşınalar mañazır çat. Ozogı tuştı olordon biryuzidee çok volgon, emdi munda olordıñ toozı kerp.

Agaş beleter sadarına 1928 ılıda vaştap iştter kirgen, 1931 ılıda teze, onı 1928 ılı vıla tyndeştirze 40 katar kerp beletegen. Agastı beleter sadarıt oblastka kerp astam verip turar volup vardı.

Ojrot çañısla çurt—hozjajstvoznı çarandıǵır kedyrup alǵan emes, onıñ astamında koptedip aldı. Şak bu munıñ kereginde

Çur. 25. Ojrot-Turada çurt hozjajstvonьn mašina sklady.

kьstalaңla, çurtьn çuldarьn ekelgenin, Sovet vařkaruu deze çyгymьn çarandyрьр zazitocьnь çolgo ekelgenin.

1931 çylda alvatьnьn çurt hozjajstvoзьn çarandyрьрга vaza kul'turazьn kedьyрге, 1923 çylga tьnejeřtirip kergendө veř katar хөр akca vozodьр турган volup vardь.

Bu munьn kereginde Ojrottordьn çyгym çadьnь karřagajьnaç çarandy. Emdi munda ojrot orto çat kandarla çoktular vaza katar laptap keryp alдылар, olorgo kara-korym kьjьn

Kolhoztorдьn өзүр тьньганы.

1925 çы vařtalganda Kulady çurtunda maldьn nekelligi tözeldi. Oo 23 kizi kirdi. Bu Ojrotto enle vařtapkь kolhoz voldь. Kuladyнaң kere, öskө çerlerde kolhoztor tözөлө verdi. 1929 çylda olordьn тоозь 92 voldь. Kөckin çurtardьn kijninde malьn azьn biriktirgen çaan kolhoztorдь tözergө kelіřpej turdь. Kolhoztor enle vaktamь, çaan iřty emester voldьлар. Olor uktu vukanь birleřtirdiler, vaza birlezip alala çer iřteerge mařinalardь onoңdoo öskө kemelerdi sadьр alarьn vařtadyлар.

Kolhoztor tözeliр çurt hozjajstvogo kerekty nele mařinanь kerek tep surulday verdiler. Beř çyldьn turkunьna mařinanь ekeliр тургань 12 katar көptөj verdi. Emdi andazьndь plugaңtarьр tařtady. Ölөң kezer mařina emdi vabьra kolhoztorда var.

Ojrottor emdi kolhoztorго тьң vyttileř. 1929 çylda kolhoztor көptөр өзүр cьkьlady. Bu çylda onьn тоозь 171 çetti, 1933 çylda deze vařtra çurtьn kavor-toзь kolhoztorго kirgen voldь.

Çur. 26. Kolhoz çurtь.

Ojrot çeriniñ kolhoztorında 122 syt-tovaryň vaza 26 koljor-
dyñ fermazь tözeldiler. Kolhoztorgo voluşsyn dep öleñ kezer maşı-
nalı stantsialar tözeldi.

Altındağ tuzunda maldar ғыl ajlandьra odordo çyreten vol-
gon, emdi deze kolhoztor öleñ kezer maşınalı stantsianьñ voluzь-
vьla maldarьna ғыl ajlandьra çilir ölendi veletegiler turu.

Çыl soьyn koixoztor salar kьralarьn elbedip turular. Onđajda
maşino-traktordьñ stantsiazь ekinci ғыln işter çat.

Kөр kolhoztor emdi тыңр көр çaan çenyler aldь.

Uzak tegen Ulagan Ajmagьnda Sarataan özөгinde Ejxenin
adьla adalgan kolhoztyñ predsedateli munajьr kuusьndap turu:

„Bistin kolhoztor sotzialist çolvьla mal aзьraьna kyrezip tar-
tyзьp turu. Taldama degen mergenci kolhozçыlardь mal aзьraьna
çьgargan. Çajьda maldьñ kyduyninde, sugadьnda, kьşkьda maldar
turgan kazaanьnda, olor çьnьca mergendenip işteñgiler turular.
Mergenci mal kydeeci Akcin Pavel 225 toolu eki yur eckile kojdy
kytken. Bu yur maldarьnyñ oncoзь amьr. Vaza au Kaңьyn Vasilija
Meñzerov Boris 197 тыndu çыkь mal kytken mergenciler. Bu çыkь
maldardьñ oncoзь amьr. Kolhozto bulardaңdaa öskө көр mergenci-
ler var. Munьñ usun bistin kolhozto maldarьvьstьñ тыn tooзь vudyn
çarьm katar öskөн. İştegen kynderge kelişkeni 2,6 kgr. aş, akcala 40
akcadañ, vaza 11 kgr. öleñneñ. Ötkөн çыlda çaңьs çerge көcip kelip
oturgandarь 4 aьyl volgon, bu çыl deze 26 aьyl. Bu munajьr bistin
kolhoz çaңь argalu zazitocньj çyrymge varьp çat“.

Barlaj.

Barlaj kaja vagьp көrzө, aj oşkoş kьrargan çaaktu çarmanka
kuuьndadь.

— Sen neniñ usun vardьñ? Bir vaştyñ şuyltezi çakşь on vaş
şuyze onoñ çakşь. Çaan kerekti oncoзь şuyzer kerek. Munь kanaj-
da etse çakşь volor dep biş komsomoldor, ondo çuulьp şuyştivis
sen deze çyre verdin—dep ajdala kolhoztyñ turalarьla çurtarь tur-
gan çer çaar koluvьla talvьdь.

Barlaj altьgь erdin keze tiştendi. Onьñ kicineek karьndazь,
onь kundylep çaanьkatraj onojьr kuusьndazьp turgan kereginde.
Oo munьñ kereginde ciguldanar kerek volgo çe... uulcak çakşь
kerek şuyр алган. „Oncoзьn birge symelezip şuyzerge kerek“ dep
Barlaj көksynde sanandь.

Barlaj olçaar tap edip kalьp kelerge sanagacьlar, onьñ çы-
vьgьn uşta sogup alala onьñ adьnçaar eñilderde, onьñ tylky vөrky-
niñ kьzyl çalaazь Çarmankanьñ tumçugьna şavьlьp tijdi.

Orustar biske voluşkajne, voluzarǵna çörtöngöj ne? dep Barlaj sanandǵ, voǵ ok munda karuun verdi. Kolhozto mundǵ kizini tavar volorǵm. Tarajǵnca kalvas volorǵm.

Barlaj orus kolhozko çuuktaj çörtǵr keldi. Maşınanǵ çanǵnala koştöj çörtǵr, anaar kijninde uzanar çerdin çanǵnda penidee blaazǵr tavıştanǵr turgan ulustǵn ysty orto çörtǵr keldi. „Baştarkǵ veşçıldık“ dep kolhozıń predseateli, onǵ kleetkenin körup kojojo, ustarla kuıçındazǵr turgan kuıçınǵn toktodolo olçaar vurıup keldi.

Barlaj kelgen turu ijne. Ezen, ezen! Barlaj dep onǵ kolun silkip, onǵ suradǵ. Ne kerekty keldin ajdǵr ver dep.

Barlaj epsinvej kelgen keregin kuıçındar verdi. Bu kuıçınandar turǵan ortozında sanandǵ, onǵ emdile oǵıncıktar katkǵr volor dep.

Barlajdǵn ajtkan sözin ugala ol onǵ çarǵna alakandar munajda ajttǵ:

— Ujadava naçǵ, slerge çakşǵ işti biler kizini vereribis. Sen eñirde bistin çuunga doklad edip ver. Çarajtra? Çe çakşǵ.

Eñirde predseatel çuundǵ acala stoldoon karǵndaşla tokuldadǵr ajttǵ:

— Toktoj tyzyger. Emdi biske „Tanǵak“ dep [Altaj kolhozıń predseateli, olor voǵıńǵ kolhozǵna kanajta, çatkanǵn vaza kanajda işter turganǵn ajdǵr verer.

Barlaj stolgo çuuktaj vazǵr kelele, vorkyndee suurǵn unudǵr kuıçındadǵ, kacan ol kuıçındar turarda onǵ vorkynin çalaaçǵ çajǵr çaagǵna tijip turdǵ, ol munajda kuıçındadǵ.

— Ozogǵ tuşta karaııj volgon. Orustardaa altajlardaa voǵ voǵǵna mañdajǵla syzyzip çyreten volgondor. Kulaktar vajlar tudaan ijt oşkoş vutka orolǵr ol çanǵnadaa, bu çanǵnadaa kiziregilejten volgon. Emdi tanǵak syreen çarkındanǵr kleet. Orus altajga karǵndaş, altaj oruska karǵndaş volup çat.

Onoç arǵ amadap kelgen keregin ajdala, vorkyn uştup vazǵn eñiltip, onoç tuura vastǵ.

— Mende mundǵ surak var, Altajlarga voluşsa onoç ne tuza volor—dep kemdee kijnined munajta sagalǵ vısvandagan kǵǵırdǵ. Munda oturgan ulustar oncozǵ olçaar kördiler.

Predseatel stoldǵ arǵ ijdip tura çygyrdi, onoç munajda ajttǵ: Kemdidee albanla kizi ijip volbos. Barar kyundy kizi varǵa dep surap turıvǵs. Olorgo voluzǵr izin vaştar vererge kerek.

— Keregin bileribis—dep kǵǵırbıştılar.

— Söç çoktoç voluzǵr verer kerek dep kemzide kǵǵırdǵ.

Sanitar vorykty kemde tura çygyrup kelele ajttǵ:

— Altajlarga karşulandıra səsti munda kem ajdər çat. Onoյըr
ajdər turgan kizi vajala kulak. Bis altajlarla kozo kargyşka kalgan
kaan çañyla tartışkanььь. Partizandar volup koştoյ vazyр banditar-
dь çuulaganььь. Fmdi olorgo voluş kerek, bister deze oo katkь-
gьььр çadьgььь. Negede vu çarabas nekərler.

Ulustardь ijde salьр stolgo bir vuuryl saaldu evəgөн çuuktар
keldi, onоң ajtь:

Barlaj! kanca kьş, kanca çaj etti. Seni men tanьvadьm. Sagь-
zьңа kiretre Kudrjaşevka bis eky aңnьң cedenin tutkanььь?

Munьң ortozьnda predseatelge ajtь;

— Mee vicikti cijip ver,

Predseatel karьndaşla cernilань urup turgan çarьk şilini kaңь-
radьр ulustь toktodolo ajtь:

Bir ajga Milekej Kiskindi ijer dep şuylte var...

Vuuryl saaldu evəgөн Barlajga kolun berip ezendezip, onьң
kolun uzaka silkip turdь.

Brigadir.

Kөk çalaңnьң çaş өlөңi,
Cecекter çaraştьra evьp cьktь.
Kөpөөş çakşь өlөң ederge,
Brigadirдьң çyregi toktovoj vardь.

Katu volot calgьnьң tavььь,
Çarьş edip şьңkьldaj verdi.
Mal aзыральп elbede ederge,
Margandu brigadalar tezele verdi.

Çaan uzak volvodь,
Çaraş aka brigada keldi.
Çaraş cecекty өlөңө makatьр,
Çazaldu calgьnь kolgo tuttь,

Kolgo calgьnь bek tudьр,
Torkodьj өlөңdj keze verdiler.
Koldogь malьn aştatpaska
Olut çoktoң iştej verdiler.

Altan çyzyn ak cecекter,
Tozineң kestirip çьgьldьlar.
Andьjdaa volzo ol cecекter,
Komudar turganь çok boldьlar.

Kys kykyniň kuruuna katkanca,
Çajgъ kyniň izuune kakşavaј.
Ak kardьң altьna kirgence
Aзьгагап maldьң kursagъ volvoj dedi.

КЫС ВАЛАНЬҢ КОЗОҢҢ.

Oј eneler, adalar,
Ozogъ tušta slerler bisti.
Sadudьң nemezinciler
Kальңа sadatan volgonygar!

Emdigi çyгyвiс vmiaşkarьдь.
Ertegi çyгyм өrtөldi.
Уј ulustardьдаа, кьс valdardьдаа,
Sovet başkaruu korup turu.

Баштаркы катар.

Çavaгanda ulustar көр çuulьртьг. Ozogьда бу өзөктө topşuur sogьp komscьлар kozoңcьлар uгуr çyгyм kereginde acuulu kozoң kozoңдоp, vaza ulustardь kazьla altam vazьnda ketешken, kanzak көrmөslө Erliktiң ucuryн kuucьндaгan çerde, emdi kubuksu çьrgaldu oјьп kokьгдьң kozoңь ugulup cьгьp turu. Munda curananyң tavьзь cөjilip çajьlp turu. Ol yjelenip çaңьлanyр uzaka ugulup varьp turu.

Munda көckyn çurt kelgen. Bu aјьldaаn ulustar maңtadьp kelgiler çat.

Nөkөг Markov eziktiң çaпында çaan ak vajьg vөsti çaja tartьp turu. Aјьldьң çaпында ulustar uшьк çazagyлар çadьлар. Uzak çogьnaң olordь çajzajla olordьң uctaryн savakla vuulaşтьгьp ijdiler. Altьnda aјьldaң aльp cьkan kajьrcatkaң ortozьnda aktu kara tegelik көгyндi. Çaltanvastarь Markovttaаn çuuktap kelip бу ne nemedir dep suragyлар turdular. „Em tura voş çok, kacan munьң oncoзьп aajlap turguskanda, oncoзьп көгgyзyp vereribis. Ol tuzunda oncoзьп vilip alaryгар“ деп ol aјdat.

Ulustar avрань aјlandьга çuuldьлар. Ondo tablitsalaryдь, diagrammalaryдь, çuruktardь көгgyлeјt. Kuucьncь çuruktardь көгgyзyp kuucьндajt: „Bu çurukta sovets başkaruu vudyrtken zavodь çuragan. Bu munьзь көp elektricestvo ot, kyc ijde vereten Volxova suuda tudulgan elektrostantsia. Bu tablitsada sovets başkaruu Oјrotto kanca škol, volnitsa etirgen onь көгgyскen“. деп kuucьncь agitator munь көгgyзyp verele, onod aгь sovets başkaruu ucuryн çuruktan көгgyзyp aјdьp turdular.

Bu ok ezik tuzunda uzak çogъnda kizi tanъvas kandъjdaa maşına turguzъp salgan volgon. Kenetiinen oncozъ сосъp kergyledi. Maşınanaң ak vөskө kandъjdaa çarъk uulanap tijdi. Со- сьнкаjларъ tuura kaбъдылар.

Markov oncozъna mu- ньпң usurun çarladı. Oпың kijninde vaştaзып деп aйтъ Aжыдың tuş çaпында Ojrot yjde erde ulustar çerge oturgulap alдылар.

Markov kuucьнып va- ştady: „Sovet vaşkaru ku- laktarla vajlarla tartъзыp çat. Oпың kiceep turgan nemezi, kol kucy bile çat-

27 çur. Kaјcъ ojrot.

kandardъ kъjп kьstalannaң aјъp, olorgo çakşь çajъm çyrym tur- guzup vereri volup çat. Ozogъda kъjnga çyrgen alvatъga Sovet vaş- karu voluzъp çat. Çoktulardъ kalanaң vozodъp olorgo voluzъp çat. Sovet vaşkaruu çoktularga aјdъp çat, nekөрlikterge birigerge kerek, ol tuşta çyrym çeniл volor, maşınalardъdaa, uktu maldardъdaa, al- dъгъp alarga çeniл volor. Bu kyn slerge kergyзup vereribis; işmek- ciler kanajta zavodtordъ tudъp turgulagan, kanajda çatkъlagan, vaza çakşь çyrym tudarga kanajta kiceengilep turgan“ dedi.

Markov kasan kuucьнып vozodordo, ulustar опы epty ugup çakşь, çakşь деп kъjгъгъştyлар.

Byруңкыj kirgende kandъjda neme tavъştana verdi, ak vөstө ulustar aгъ veri kirpic çyktenip algan çygyrizip turular. Çaпы tudu- lup targan turаның vazьna vijik сьгъp, ondo kirpic salgъlap turular. Altъnda çalkъп oşkoş kaјъrcaktu neme tartkan maşınalar maңtazъp¹ turu.

Ojrotordъң ortozьnda aajъ çok kuucьп voldъ. Mundъj nemeni olor munaң ozo көrvөгөн, ukpagan. Kenetiinen altъnda oturgan ulustar kijnin çaar kaјra voldылар. Olor bu munda maşına olorgo uda- ra kelip çatkanъп көrөлө, olordъ vьca vaspazьп деп kaјra voldылар. Kijnindegileri olordъ elektep katкъгъştyлар. Bazala katap çaпыдаң altъndaгъзынаң artъk çuruktar көryndi.

Kasan bu vozogondo adarunyң tavъзындыj kuult voldъ. Kazь- lar voжьның көrgөнin viryuzine kuucьндаp vererge sanандъ.

28 сур. Көсіп чыгарып кино чүрткә келди.

Күрс тавыш улустардың тавышын токтоты. Улустар бу тавыш сыкан
җер җаар бурулдылар. Оңоң кемдее киуусындап туру.

Кеј азыра вис Новосибирсктаң айткан киуусындагы угур турувыс деп
Markov айтты. Камдее ненидее билбедилер. Улустың ортозынаң Сальнов
тура җыгырды. Оңоң кылымзиринип каткыргань сырајынаң вилдирди. Бу
улуста җаңысла ол орус тилин билер болгон. Җе, не уканып көсугур
верип волвос болгон.

Киуусын узылды, мунь угур отурган улустар уңсукпастаң отур-
дылар.

Тун ортозы болгонуң улустар билвеј калдылар. Markov кайырсак-
тарна аппарататан салгылады, ојроттор деже ајылыңаар җаңгылар көр-
гөндөрин кайкаштылар.

Эртеңи кун олор Ајмак җаар вичик сийдилер: „Biske ваза катар
кино, радио, сурана ијзин“ деп.

1929 җылда җајыда н. Markov көкин җурту Қан-Оозь Ајма-
гының өзөктеринде җырган. Емди Ојротто 38 кинопередвишка. Көр
колхозтордо радио тургускан. Кино, радио емди улустарга кайкамчык
емес волыр варады.

Çаş ује вiсикси вoлдьлар.

Ozogъ тuzunda, çys ojrot kiziniң vazьnda вiсикси kizi eki çаңьs вoлдьлар, çe, vuda вiсиксileri deze vajlar volgon. Emdi çаңьдаң školdor tudьp, ondo valdardь yurederge kerek volgon.

Bu syrekej kyc volgon. Škol edip alarga turalar cypti çok volgon. Altajдьң çeri elvek, çurt turgan өзөктөri bir kanca kilometрге сасыьp varган сасыьп volgon. Školdь uzakta tudьp salza, ol uzak ucun oo valdar kelip yurenip volvos. Munьң kereginde çаңьsla školdordь tudary emes, onьla koštoj valdar çadar turalardьda tudarga kerek volgon. Ondo kursak valdarga veleterge kerek volgon. Bu kerekke көp akca kerek volgon.

Krajдьң organizatsialarь vaza Төs vařkaruu, akca берip vaza iřtezin dep ulustar ijp voluřkan. Çon воьь agař tartkandar. Bajlardьң kulaktardьң turalarьн көcyryp, olordь školго çazagandar. Školdordьң тоozь карřагаьнаң өскөн. Çаңьsla 1927 çьlda 1930 çьлдьң ortozьnda çаңьдаң 60 škol acьlgan.

29 çur. Bicik bilves ojrottor вiсике yurenip turu.

1930 çьlda Majmala Oңdaj Ajmaktarьnda vastra valdardь vařtarкьзьнаң вiсике yurederi vařtalган. Onьң kijnindegi çьldarda vařtьra Altajda mundьj iř vařtalган. Emdi çаңь yje oncoзь вiсикси.

Çaан çajьm akta ak ogradala aяlandьra maнap kojgon çerdin ortozьnda kьzьl tribuna turu. Arь kijin çanьnda çarçьlardan etken çanь ak pavilionьd turacaktarь turu. Bu paviliondarda, ojrotтьd çerinde ne vajьlgь var, aludьd, çer vajьlgьnьd, tudalardьd (çuzьp çуур temirdin taštarь) agaštar, ononđoo өskө nele nemelerdi vazьnanьd көrgysken diagrammalarь çuruktarь turular. Çurt hozjajstvozьnьd pavilionьnda karargan agašt avьlla kozo eki mistь temir plugtar, ašt cacar, ašt kezер ononđoo өskө ojrottor ozogь tušta көrbөгөн kajkar көrөг nemeler turular. Temir caaraštьd kijinde çuugan çuzьp çуур alu tereleri tijinneң ala aяuga çetire turular. Çajьm culan kazaganda uktu maldar, sьgьndar, šarьlьktar turular. Ojrottor kacandaa onojьp sananbagandar, olordьd ovlazь mundьj vaj dep.

Enirde natsional teatrada çanь Ojrotтьd ucurnьna kozonçьlar margandazьp kozonđoštьlar.

Kargan Adar kozonđodь:

„Bөгydee valdarьn erke көrgөн.
Meniң çyrymьm deze mundьj
volgon.

On төrt çaštan ala Çavatajga
vozu kьtkem

Erke bilbej çajnuga çyrgen.

Kardь çaan semis Çavataj.

Kalçu kersь eem volgon.

Kancada çьlga tьštanvaj ištезeң,

Çalьn veregьn dep sananvas volgon.

Mөңkyniң karь kajьlarda,

Bijdiң suunьd kalçuun.

Çanь çyrym kelerde,

Altajda çyrymniң çьrgalduunь,

Çajgь yzy kynderde,

Tolkuulu suudьd kalçuun.

Çanь çyrymьd Altajda,

Çaan išterdin ucurluun.

Baza komsomol Kudacin munajьp kozonđodь:

Uyrly kuraan aka сьksa,

Urej varar ot өlөңdi.

Uyrlezip bister kolhoz tutsa,

Urej sogor vajlardь.

Kolhoz malь cөлgө сьksa,

Kodoro vazar ot өlөңdi.

Artel çurtьd bis tьңьtsa

Aңtara sogor vajlardь.

Ozogьzьn vilze çaman çogьn,

Ozogьdaa ulus aяdatan:

„Aңnьd mojnьn ok kesken

Erdin mojnьn çok kesken“.

Çarkьndanьp сьkan kuncilerь,

Çanь çyrym em kelgen.

Çaңьsla bistin өštuyubis,

Çaradьp munь suyves volgon.

Emdi volzo bis aяtkan,

Eski çyrym sьndьrugа dep.

Erginely kolhoz tudьp,

Elde çokть vazar dep.

32 сур. Ҷаш valdardъ su-kadъk azraъna yuredip turganъ.

33 сур. Karakol оозындагъ шкоl-internat.

BAZALЬKTARЬ.

Geografia aajьnsa turganь	3
Çerinin ysti	—
Ағастарь	5
Altajдың сууларь	6
Көлдөр	8
Neme өtkyрeri le til aьzар çoldorь	10
Bistinь ovlasta kazьp alar vajьk çөөөzi	12
Tuulu Altaj dzungarь tuzunda	13
Kөckin çurt	14
Alman	15
Targa	17
Dzungarань buskanь	18
Kaan başkaruunьң tajağь	19
Çasak	20
Özogьda koomoj çyrym	21
Altajдың vektej kolgo tutkanь	22
Ak çaпньң авьстарь—Altaj çerin vlaacьlar	23
Bektej kolgo алганьньң şiveezi	—
Zajmkacak	25
Bajlar kanajta vajgan	27
Saduu azьra tonogonь	—
Sopok Tьдьkov	28
Sujдың tragь	29
Çerdi ajьp алгань	30
Kaanьң kamсь ölymle kьjnaganь	—
Tavьş	32
Çuu	33
Kizi kycin çijcilerdinь şyultezi	—
Kara-korьm soveterle tartьşkan	35
Medzit	36
Altajda grazdan çuu	40
Partizandardьң çajьlganь	41
Revkomdor	43
Aldьnanь turar ovlastь tözөгөni	45
Toş mөңkylykty poход	47
Çurt hozjajstvonьң өskөni	50
Kolhoztorдың өзур тьцьгань	52
Barlaj	53
Brigadir	55
Kьs valanьң kozoңь	56
Vaştarкь katar	—
Çaş uje viçikci volдыlar	59
Komsomoldьң kozoңь	62
Он çьl	—

UYREDUCIGE.

Bu oblastın yuener knigezi dep ucevnikte kepke vazır turarda tipografıanıñ la korrektordın vuru kereginde, bu ucevnikte çastıra vazılğan çerler var. Bu ucevnikti yuencikterge ylestirerden ozo, bu çastıra vazılğan çerlerdi tusedip çazır alar kerek. Bu çastıra vazılğandardın көгүр bilip alğannı वोо салыр туғивъс.

Str.	Strok.	Aldınan va ystınen va	Vazılğanь	Късығар kerek
10	17	yst	çaş-Turadan	Çaş-Turadan
"	17	ald	солъвля өткөні.	çolla өткөні.
"	11	"	Uznezideen	Uznezi çaar
"	9	"	aş	as
"	3	"	Ijin oozında	Ijn oozında
12	3	yst	vaştra	vastra
"	10	ald	taarlgan	taar alganь
15	18	yst	çok volgon emes,	çok volgon,
"	7	ald	muñnen muñnen	muñnañ muñnañ
"	4	"	Baş kuus	Başkaus
"	3	"	çөөөzi	çөөөzi
16	18	"	çañdañ çetker,	çañdañ çetker tavıdь.
17	7	"	elciciler	elciler
"	6	"	turganь	turganь
"	5	"	Çi	Çei
18	2	yst	çajdan	çajgan
"	6	"	çөгөdөj tuзup vazьzьp	çөгөdөj tuзip vazьzьp
"	3	ald	birikgenidep.	birikeni dep.
19	12	yst	tuu-oozında	tuu-oozında
"	10	ald	uguzu	uguzu
"	10	"	vezzin dep.	vezzin dep.
20	16	"	ceзууdın	cerydın
"	15	"	Çaş-Tuaanь	Çaş-Turanь
"	4	"	sañnda	çañnda
21	6	yst	erle. Kaanь	erle, kaanь
22	24	ald	sarзaktar	çarзaktar
"	22	"	krestandar	krestijandar
"	18	"	keren	kerek
23	1	yst	— Altaj çeriu vlaajьsьlar	— Altaj çerin vlaap alasь-larь.
"	16	"	Avьs kazь	Avьs kazь
"	6	ald	tui vөktөгөñ.	tuj vөktөгөñ.
24	14	yst	2 salk. alat.	2 solk. alatan volgon.
"	16	"	manarьr	manastьr
"	3	ald	ucun ojro	ucun Ojrottor
25	1	"	Tuularda	Tuulьrға
26	4	yst	çerdi reep	çerdi teep
"	9	"	o, көrestil!—dep	o, көrmөstil!—dep
"	23	ald	kemdee	kemdee
27	3	yst	Bajlar kanajta vaьrgan.	Bajlar kanajda vajgan.
"	15	"	kuзuktap	kuzuktap
"	14	"	çedsel	çepsel
"	19	"	kuзuьnnьñ kaportozьñ	kuzuьnnьñ kavortozьñ
28	9	ald	voгyкcьlar	vorsukcьlar
29	6	yst	Kargan Barlajdь	Barlajdьñ kargan adazьñ
"	10	"	Barvaj	Barlaj
"	22	ald	Barajdьñ	Barlajdьñ
30	15	yst	çak muñajьp	çak muñajьp
"	4	ald	Kaanьñ kamcь әlymle	Kьjьñ әlymdu kaanьñ vaş-karuzь
"	2	"	keзуунıñ	keзуунıñ
31	7	"	vyttiler.	vyttiler.
"	6	"	Kьzıьk	Kьrlyk

Str.	Strok.	Aldınan va ysty- neñ va	Bazılganь	Късыгар кerek
32	9	yst	вольшьзыла	вольшьзыла
"	19	"	ekelgek	ekelgen
"	14	ald	çuu frontıntındaan	çuudın frontı çaar
"	13	"	katu surak turguskandar.	katu surak turguskandar.
			Baza mundıj kozon salgan- dar.	
	10	"	çenseldy	çepseldy
34	13	yst	sovetterin	sovetterin
"	23	"	oñi çeti.	oñi çetti.
"	15	ald	Kulundzi,	Kuldzin,
"	"	"	Tozylej,	Tozilej,
"	11	"	S'ezd muundij çep	S'ezd muundij çep
"	3	"	çovi	çovi
35	9	yst	völpur çat.	völpur çat.
"	16	ald	çarın saldı	çar saldı,
36	1	yst	otajadın	otrjadatın
"	9	"	T. Gordienko	P. Gordienko.
"	10	"	Medzit Çaş-turkda tuturđ	Medzit Çaş-Turada tuturđ.
"	17	"	Klas ottydın	Klass ottydın
"	19	ald	varı korulup çzt...	varı kozylıp çat...
"	16	"	ermekti, ajdıp	ermekti, ajdıp turđ.
"	15	"	kelerde ыrajь	kelerde сыrajь
"	4	"	araarkan vicigi ordına	alır varatan vicigi ordına
39	6	yst	kilip al.	kijip al.
"	7	"	kujm-le	kijim-le
"	15	ald	kackam —	kackın —
"	8	"	ot tušta	ol tušta
41	16	yst	Partizandardın çajlganь	Partizandardın tözöğeni le Altaj çerge çajlganь.
"	14	ald	çoptu	çerty
"	2	"	telel	terel
42	2	yst	Çerno-Anujga	Cerno-Anujga (Çalanujga)
43	10	"	korcak çery	kolcak çery
46	11	ald	uezd çuuda	uezdın çuında
"	1	"	Çur. 21. Ovlispolkomnıñ predsedateli Alğzov I. S.	Çur. 21. Ovlispolkomnıñ predsedateli völpur turgan I. S. Alagzov.
47	11	yst	Bastrarossianın vaşkarar ajı	Bastra Rossianın Sovetter
"	14	ald	Tes Komitedın	vaşkarar Tes Komitedinin
"	3	yst	çuular sacarga	çuular sacarga
48	3	yst	verbezin,	vervezim,
49	8	"	kem çuuna	kem çuudı
"	22	"	Çur. 23. Çalanandı aşkanь	Çur. 23. Çalamandı aşkanь
50	12	"	Tungı çolvıla	Tunırlıdın çolvıla
51	9	ald	eze tömen	eze tömen
"	3	"	Agastı	Agastı
52	19	"	vaktamь,	vaştamь,
"	17	"	kemelerdı	nemelerdı
"	16	"	vaştadılar.	vaştadılar.
"	11, 12	"	andazındı plugantarь taş- tadь.	andazındı plugla solıp taş- tadь.
53	7	yst	Çıl sojın kolhozor	Çıl sajn kolhozor
"	17	"	Baza au Kanzn Vasilija Menzerov	Baza Kanzn Vasilij la Man- zırov
"	3	ald	çılvarın	çılvarın
54	17	"	knulundadь.	kuııında.
"	1	"	Sanitar vorykty	Samtar vorykty
56	1	yst	Kys kykynın	Kyski kının
"	10	"	Emdigı çyruvis vmaşkarıđь.	Emdigı çyruvıvış vaşkarıđь.

Замеченные опечатки к учебнику В. Г. Дубов „ОБЛАСТНАЯ УЧЕБНАЯ КНИГА“
на ыротском языке.

Str.	Strok.	Aldьnan va ysty- nen va	Vazьlganь	Kьsьrag kerek
32	9	yst	volьszьzla	volьszьzla
"	19		ekelgek	ekelgen
"	14	ald	çuu frontьntьndaan	çuidьn frontь çaar
"	13	"	katu surak turguskandar.	katu surak turguskandar.
			Baza mundьj kozon salgan- dar.	
	10	"	çenseldy	çepseldy
34	13	yst	sovetterip	sovetterin
"	23		oji çetti	oji çetti.
"	15	ald	Kulundzi,	Kuldzin,
"	"	"	Tөzylej,	Tөzilej,
"	11	"	S'ezd muundij çep	S'ezd muundьj çep
"	3	"	çovi	çovi
35	9	yst	vөлүp çat.	vөлүp çat.
"	16	ald	çarьn saldь	çar saldь,
36	1	yst	otajadьn	otrajadtarьn
"	9	"	T. Gordienko	P. Gordienko.
"	10	"	Medzit Çaş-turkda tuturdь	Medzit Çaş-Turada tuturdь.
"	17	"	Klas ottydin	Klass ottydin
"	19	ald	varьp korulup çzt...	varьp kozьlyp çat...
"	16	"	ermekti, ajdьp	ermekti, ajdьp turdь.
"	15	"	kelerda ьraь	kelerde çьraь
"	4	"	araarkan vicigi ordьna	alьp varatan vicigi ordьna
39	6	yst	kilip al.	kijip al.
"	7	"	kujm-le	kijim-le
"	15	ald	kackam —	kackьn —
"	8	"	ot tušta	ol tušta
41	16	yst	Partizandardьn çajlganь	Partizandardьn төzөгөнi le Altaj çerge çajlganь.
"	14	ald	çoptu	çөptь
"	2	"	telöl	tөрöl
42	2	yst	Çerno-Anujga	Cerno-Anujga (Çalanujga)
43	10	"	korcak çery	kolcak çery
46	11	ald	uezd çuuda	uezdьn çuunьda
"	1	"	Çur. 21. Ovlispolkomьnьl predsedateli Algьzov I. S.	Çur. 21. Ovlispolkomьnьl predsedateli volьp turgan I. S. Alagьzov.
47	11	yst	Bastrarossianьn vaşkarar ajьl	Bastra Rossijanьn Sovetter
"	14	ald	Tөs Komitedьnьl	vaşkarar Tөs Komidedinin
"	3	yst	çuular cacarga	çuular cacarga
48	3	yst	verbezim,	verbezim,
49	8	"	kem çuuna	kem çuudь
"	22	"	Çur. 23. Çalanandь aşkanь	Çur. 23. Çalamandь aşkanь
50	12	"	Tunğı çolvьzla	Tunyrlydin çolvьzla
51	9	ald	eze temen	eze temen
"	3	"	Agastь	Agastь
52	19	"	vaktamь,	vaştamь,
"	17	"	kemelerdi	nemelerdi
"	16	"	vaştadьlar.	vaştadьlar.
"	11, 12	"	andazьndь plugantarьp taş- tadь.	andazьndь plugla solьp taş- tadь.
53	7	yst	Çьl soьjn kolxoztor	Çьl saьjn kolxoztor
"	17	"	Baza an Kanьzn Vasilijla Menzerov	Baza Kanьzn Vasilij la Man- zьrov
"	3	ald	çьlvargьn	çьlvurьn
54	17	"	kuulundadь.	kuusьndadь.
"	1	"	Sanitar vөrykty	Sanitar vөrykty
56	1	yst	Kьs kykьnin	Kьski kьnin
"	10	"	Emdigi çuryvis vmiaşkarьdь	Emdigi çurymivis vaşkarьdь.

Замеченные опечатки к учебнику В. Г. Дубов „ОБЛАСТНАЯ УЧЕБНАЯ КНИГА“ на ьиротском языке.

